

ਕੂਕਾ ਆਂਦੋਲਨ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਲੇਖ

ਲੇਖਕ:

ਕਾਕਾ ਸਾਹੇਬ ਕਾਲੇਲਕਰ
ਸ਼੍ਰੀ ਮਿਨਾਇਫ (ਰਸ਼ੀਅਨ)
ਸ਼੍ਰੀ ਪੀ.ਸੀ, ਰਾਏ
ਡਾ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ.ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ
ਲਾਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਚੰਦ ਜੀ
ਇਨ ਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਬ੍ਰਿਟੇਨਿਕਾ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ
ਸ੍ਰ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ.ਏ,
ਮਹਿਤਾ ਸਾਧੂ ਭੋਲਾ ਨਾਥ ਜੀ.
ਸ੍ਰ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂਰ
ਡਾ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ.ਐਮ.ਏ.ਪੀ.ਐਚ. ਡੀ.

ਨਵਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪਰਕਾਸ਼ਨ
ਨਵੀ ਦਿੱਲੀ-੧

ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਨ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਲੇਖ

ਨਵਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-੧

ਨਵਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
੧੬੮੧, ਪਹਾੜ ਗੰਜ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-੧

ਪਹਿਲੀ ਛਾਪ : ਜਨਵਰੀ ੧੯੬੭

ਭੇਟਾ : ੧ ਰੁਪਇਆ

ਪ੍ਰਿੰਟਰ : ਨਵਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪ੍ਰੈਸ,
੧੬੮੧, ਪਹਾੜ ਗੰਜ,
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-੧

ਕੂਕਾ ਆਂਦੋਲਨ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਲੇਖ

ਵਿਸ਼ੇ-ਸੂਚੀ

ਲੇਖ	ਪੰਨਾ
੧. ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ	੧
੨. ੯੨ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕੂਕੇ-ਰੂਸੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ	੯
੩. ਰੂਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੂਕਾ ਨੇਤਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	੧੧
੪. ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੂਕਿਆ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧ	੩੦
੫. ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਤੇ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੇਣ	੪੧
੬. ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਕਟੜ ਦੁਸ਼ਮਣ	੬੬
੭. ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਨੇਪਾਲ ਸਰਕਾਰ	੭੦
੮. ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਦੇ ਮੋਢੀ	੮੮
੯. ਨਾਮਿਲਵਰਤਣ ਤੇ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਮੋਢੀ	੧੦੨
੧੦. ਨਾਮਧਾਰੀ ਤੇ ਪਜ਼ਾਬੀ ਸਾਹਿਤ	੧੦੮

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਬਾਰੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗੈਰ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਲੇਖਾਂ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਿਸਾਲਿਆਂ, ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਜਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਛਪਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਾਡੀ ਯੋਜਨਾ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤਾਕਿ ਸਾਰੀ ਸਮਗ੍ਰੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਥਾਂ ਇਕੱਠੀ ਮਿਲ ਜਾਏ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਂ।

ਪਰ ਅਜੇ ਅਸਾਂ ਇਸ ਪਹਿਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਲੇਖ ਹੀ ਛਾਪੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਡੀ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ 'ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਨਵਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ' ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ 'ਨਵਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪ੍ਰੈਸ' ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ 'ਨਵਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ' ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਵੀ ਅਸੀਂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਅਸਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪਣ ਦਾ ਟੀਚਾ ਮਿਥਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਲੇਖ ਛਾਪੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਕੀ-ਜਿਹੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ।

—ਅਮਰ ਭਾਰਤੀ

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਜੀ ਦਾ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ

(ਕਾਕਾ ਕਾਲੇਲਕਰ)

ਮੇਰੇ ਧਾਰਮਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਚਦਿਆਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖ ਸਮੂਹ ਦਾਏ ਵਲ ਮੇਰਾ ਖਿਚਿਆ ਜਾਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਸੁਭਾਵਕ ਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਸੰਪਰਦਾਏ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂਆਂ ਰਾਹੀਂ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣ ਦੀ ਸਾਧਨਾ' ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਿਹੜਾ ਉਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖਾਮੀ ਹੈ। ਵੇਦਾਂਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯੋਲ ਦੁਭਣ ਲਗੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੋਈ ਵੱਡਾ, ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜਕ ਹੇਠ ਭਾਵ ਅਧਾਰਮਕ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਮਰ ਕੱਸੀ ਏਧ ਭਗਵਾਨ ਨੇ। ਮਹਾਂਵੀਰ ਸਵਾਮੀ ਨੇ ਵੀ ਸਭ ਵਰਣਾਂ ਅਤੇ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਤੋਂ ਅਪਣਾਇਆ।

ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਵਰਣਾਂ ਅਤੇ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਉਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਭਾਵ ਚਲਦਾ ਆਇਆ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਕਮਰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਤੋੜੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਧਰਮ ਗਿਆਨ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਭ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਸੰਜੀਵਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗਿਆਨ ਰਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਭਾਵਨਾ-ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਤ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਜਨਤਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਤੀ—ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਟਾਹੀਂ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਜੇਕਰ ਜਨਤਾ ਦੀ ਰਗ ਰਗ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਜਨਤਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗਿਆਨ, ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਵਾਧਾ ਜੋ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨਵ ਰਚਨਾ ਅਗਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜ਼ੋਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਖ ਪਰੰਪਰਾ ਨੇ।

ਉਸ ਸਿਖ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਛੋਂ ਮਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ।

ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੜਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਧਰਮ ਭਾਵਨਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ, ਅਜੇਹਾ ਦੋਹਰਾ ਕੰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨੀ ਪਈ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਚਮਾਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਠ ਭੇੜ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਮ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੇ ਮਿੱਖ ਸਮਾਜ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਤਕਰੀਬਨ

ਛੱਡ ਹੀ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਲਾ ਕੇ ਕੀਤੀ। ਜ਼ਮਾਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਯਤਨ ਅਸਫਲ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਲੋਕ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਗਵਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਏਕਤਾ ਕੱਚੀ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੜਕਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜਿਹੜੇ ਮਤ ਫੇਦ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਕੇ ਵਧਾਇਆ। ਉਹ ਜ਼ਮਾਨਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੁਨਟ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਸਮਾਜਕ ਸੰਰਠਨ ਤੋੜਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚਲਾਈ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੈਂ ਡੇਢ ਸੌ ਸਾਲ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਇਥੋਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਪਹਿਚਾਨ ਗਏ ਸਨ—ਗਊ-ਰਖਿਆ, ਗਊ-ਹੱਤਿਆ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਜਦੋਂ ਜੀ ਚਾਹੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਲੜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਏਨਾ ਕੁਟਿਲ ਗਿਆਨ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਹੈ ਹੀ ਸੀ।

ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਮ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਸੁਧ ਧਾਰਮਕਤਾ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਇਹਨਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਟੇਕਾਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਲੋਕ ਜਿਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ ਉਸ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਵੀ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਲਭਣਾ—ਇਹ ਸੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਯੋਗ। ਗਿਰੇ ਹੋਏ ਜ਼ਮਾਨੇ

ਵਿਚ ਦੋ ਚਾਰ ਲਖ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਇਹ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਦਿਆ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਗ਼ੜੇ-ਮੁਕਦਮੇ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ। ਉਦੋਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਸਵਰਾਜ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਪਣੇਤ ਜਾਗੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਅਤੇ ਵਲਾਇਤੀ ਮਾਲ ਦੀ ਤਜ਼ਾਰਤ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਰੱਲ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਨਾਮਧਾਰੀ, ਦੇਤੀ ਵਲ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣਗੇ ਹੀ, ਗਵੀਆਂ ਤੇ ਏਲਵਾਂ ਦੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਸੁਧਾਰਨਗੇ, ਵੰਗੇ ਘੋੜੇ ਰਖਣਗੇ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਉਜਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਗੇ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਕਬਾਬ ਦਾ ਪਰਹੇਜ਼ ਰਖਿਆ। ਸਿਗਰਟ ਪੀਣ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਰਹੇ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਵੀ ਕੌਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪਹਿਰਾਮ ਅਤੇ ਆਤਮ ਸੁਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਪਰਦਾਏ ਵਲ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਵਟਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਮੁਦਾਇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਵੇਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿਚ ਸੀ। ਮਨ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਹੱਦੀ ਜਿਥੇ ਹੈ ਉਸ ਹੁਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕ ਵਾਰ ਯਾਤਰਾ ਕਰਾਂ। ਅਜਿਹਾ ਹੋਕਾ ਮੈਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਵੀ ਜਦ ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਪਛੜੀ ਹੋਈ ਜਾਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਭਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ। ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੇ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਆਤਮਾ ਨਿਘ

ਨਾਮਧਾਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹੀ ਸਾਂ।

ਸਾਲ ੧੯੫੩ ਪੁਰ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸੁਭੇਤਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਛੜੇ ਹੋਏ ਹਿਸਿਆਂ ਦਾ ਦਰਬਨ ਕੀਤਾ। ਪੰਜ ਜੁਲਾਈ ੧੯੫੪ ਥਾਲੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਰੰਡੀਰੜ ਤੋਂ ਹੋਣੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਾ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪਵਿਤਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਮੈਂ ਕੀਤੀ ਹੈ—ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਡਤਾਂ ਅਤੇ ਪਰੋਹਤਾਂ ਦੇ ਹੀ ਦਰ ਝਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹੋਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਜੇਹੀ ਮਾਧੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਉਥੇ ਤਾਂ ਭਗਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵਾਧੂ ਜੰਝਲ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਘੁਮ ਕੇ ਸਾਰਾ ਚਿੱਡ ਵੇਖਿਆ। ਨੂਰੁ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮੰਡਪ ਵੇਖਿਆ, ਭਰਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵੇਖੀ। ਉਸ ਥਾਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤੁਲਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਲੰਗਰ ਵੀ ਵੇਖਿਆ।

ਉਥੇ ਜੋਨੂੰ ਪਰਮ ਸੰਤੋਖ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਤਮ ਗੰਗੀਤ ਦੇ ਨਾਲ ਗਾਏ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣੇ। ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਹਿੰਨ ਭਜਨ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੰਗ ਲਏ। ਇਕ ਸੀ 'ਗੁਰੂ ਬਿਨ ਕੋਨ ਪਤਾਵੇ ਬਾਟ' ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸੀ 'ਠਾਕੁਰ ਤੁਮ ਸਰਣਾਈ ਆਇਓ'।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਅੱਸੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹੰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਘਟ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਪੰਜ ਜੁਲਾਈ ੧੯੫੪ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੰਨ ਵਿਚ ਭਰੇ ਹੋਏ ਭਜਨਾਂ ਦੇ ਸੁਰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜੰਝੋਲ ਜੰਨਦਾ ਹਾਂ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਦਾ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਖਿਆਲ ਅਤੇ ਵਿੱਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੋਈ ਵੀ ਧਰਮ ਦਾ ਹੰਮ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਰ ਮਨ ਪ੍ਰਿਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ

ਉਸ ਵਿਚ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚੂ ਖਿਆਲ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪਿਆਰ ਤੇ ਜੜ੍ਹਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਹੀ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਬੋਹਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਿਆਂ ਮੁਨਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਜਦੋਂ ਦਕਿਆਟੂ ਸੀਅਤ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਬੁਧ ਭਗਵਾਨ ਜਿਹੇ ਧਰਮ ਸੁਧਾਰਕ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰਸਤਾ ਲਭਣਾ ਪਿਆ। ਬੁਧ ਧਰਮ ਜਦੋਂ ਗਿਰਾਵਟ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸੰਪਰਦਾਇ ਦੀ ਸੁਧੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਦਾ ਚਾਰ ਵਾਲੇ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਣਾ ਪਿਆ।

ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਜਦੋਂ ਲੋੜ ਪਈ ਓਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਤ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਚਲਿਆ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਸਿੱਖ ਸਾਮਰਾਜ ਏਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਚਲਾਭੇਣਾ ਪਿਆ (ਠੰਡ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਅੰਗਠੀ ਜਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗਿਆਰਾਂ ਤੇ ਟੌਲੀ ਟੌਲੀ ਰਾਸ਼ ਛਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।) ਜਿਹੜਾ ਪੰਥ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਉਸੇ ਵਿਚ ਟੂੜੀਵਾਦ ਅਤੇ ਰੂਤਕਾਲ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਦਿਗਵਿਜਯ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਤੇਜਸਵੀ ਸ਼ੰਕਰਚਾਰੀਆ ਦੇ ਮਠ ਵੀ ਟੌਲੀ ਟੌਲੀ ਰੂਤ ਕਾਲ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਪੱਚੇ ਪੁਰਸ਼ ਗੱਦੀ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਮਝ ਲੈਣ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਰਫ ਭਰਤੀ ਭਾਵ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮੰਭਾਲਣ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਸਲੀ ਦੇਤਨਾ ਨੂੰ ਜ ਗ੍ਰਿਤ ਰਖਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵੀ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸੁਆਲ, ਨਵੇਂ ਦੰਗ ਨਾਲ ਹਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਮਾਜ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ

ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਲੋਕ ਕਾਫੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋਏ ਹਨ, ਓਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਵੇਖ ਸਕਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਭੂਤਕਾਲ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਜਿਉਂਦੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਉਠਦੇ ਸੁਆਲਾਂ ਨੂੰ ਹਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਥਾਂ ਮਿਲ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਸੁਆਲ ਹਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਛੋਟ ਵਡੇ ਸਭ ਦੇਸ਼ ਅਗੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਸੁਆਲ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਜੋ ਵੀ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਉਹ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ—ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਦਾ-ਚਾਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਵਲ ਧਿਆਨ ਘਟਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਗੁਣ ਦਾ, ਜਾਤੀ ਦਾ—ਅਭਿਮਾਨ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਬੁੱਧ, ਸਿੱਖ, ਜੈਨ, ਪਾਰਸੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਈਸਾਈ, ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰੂਰੀ ਬਗ਼ੜ ਵਧਾ ਕੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ 'ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਇਕ ਬਰਾਬਰ' ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਅਗੇ ਵਧਣਾ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸ਼ੁਧ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਵਲ ਸਾਡੀ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਆਦਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨੜੇ ਆਉਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਸਿਆ, ਬਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਬਗ਼ੜੇ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋਣ ਦੀ ਕਲਾ ਸਿਖਾਈ। ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ

ਹੈ ਕਿ ਗਰਾਮਦਾਨ ਵਰਗੇ ਅੰਦੋਲਣ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਅਤੇ ਬਹੁ ਧਰਮੀ, ਬਹੁ ਭਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬਹੁ ਵੰਸ਼ੀ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੁਰਖਿਆ ਲਈ ਅਹਿੰਸਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਵੀ ਕਰਨ। ਮੈਂ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਸ੍ਰੀ ਰ੍ਹੱਬ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਥਾਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਟੁਚੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣਾ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਨਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ Thus for & no farther ਦਾ ਸੂਤਰ ਨਹੀਂ ਚਲੇਗਾ। ਦੁਨੀਆਂ ਸਥਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨੇ ਹੀ ਹਨ। ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਜਵਲ ਭਵਿੱਖ ਕਾਲ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਚੇਤਨਤਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਇਹ ਰਸਤਾ ਅਪਨਾਉਣਗੇ।

੯੨ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕੂਕੇ— ਰੂਸੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ

ਰੂਸ ਦੇ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਮਿਨਾਇਫ ਈਸਵੀ ਮੰਨ ੧੮੭੪-੭੫-ਤੇ ੧੮੮੦-੮੫-੮੬ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਆਏ। ਆਪ ਪਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਰਾਜਗੀਰ, ਨਾਲੰਦਾ, ਗਇਆ, ਬੰਬਈ, ਪੂਨਾ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, ਗਵਾਲੀਆਰ, ਦਿੱਲੀ, ਲਾਹੌਰ, ਲਖਨਊ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਤੇ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਰੂਸੀਆਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਤਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਰੂਸ ਬਾਰੇ ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਭੁਲੇਖੇ ਪਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਮਿਸਟਰ ਮਿਨਾਇਫ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਰੂਸ ਮੰਬਈ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਰਾਏ ਵੀ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਸੇ ਰਾਏ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਸਟਰ ਮਿਨਾਇਫ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ “ਟਰੈਵਲਸ ਇਨ ਐਂਡ ਡਾਇਰੀਜ਼ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਬਰਮਾ” ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

“ਰੂਸ ਸਰਕਾਰ ਭਾਵੇਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਰੂਸੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਫੁੰਡੀ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦਾ ਅਸਰ ਉਲਟਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਰੂਸੀਆਂ ਵੱਲ ਹੋਰ ਵੀ

ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਿੱਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ੧੮੫੭ ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਦੇ ਨੇਤਾ 'ਨਾਨਾ ਸਾਹਿਬ' ਭਜ ਕੇ ਰੂਸ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਜਨਰਲ 'ਸਕੋਸਕੋਬੇ' ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ—ਖੁਦ ਨਾਨਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹਨ।

“ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੂਕੇ ਇਕ ਭਵਿਖਬਾਣੀ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਹੈ ਕਿ ਰੂਸ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਏਗਾ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਏਗਾ।”

ਮਿਨਾਇਫ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

“ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਣਕੇ ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਰੂਸ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਭਾਰਤਵਾਸੀ ਰੂਸ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਲੜਨਗੇ।”

ਮਿਸਟਰ ਮਿਨਾਇਫ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੪੦ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤਪਦਿਕ ਨਾਲ ੧੮੯੦ ਵਿਚ ਹੋਈ।

ਰੂਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੂਕਾ ਨੇਤਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਪੀ. ਸੀ. ਰਾਏ

ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲ ਚੰਦ ਰਾਏ ਦਾ ਇਹ ਲੇਖ ੧੯੫੮ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਵੇਂਦ੍ਰਮ(ਕੇਰਲ) ਵਿਚ ਹੋਏ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਰਿਕਾਰਡ ਕਮੀਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਲੇਖ ਰਾਹੀਂ ਆਪ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸੂਬਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਬਣੇ ਭਾਰਤ-ਰੂਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਏ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸੂਚਨਾ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਰੀਸਰਚ ਆਫੀਸਰ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਰਾਏ ਦਾ ਇਹ ਲੇਖ ਅਸੀਂ ਬੰਗਾਲੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਪਤ੍ਰ 'ਪਰੀਸ਼ਦ ਵਾਰਸ਼ਿਦ' ਵਿਚੋਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਕੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਲੇਖ ਨੂੰ ਛਾਪਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਬਦਲੇ ਅਸੀਂ ਆਪ ਦੇ ਰਿਣੀ ਹਾਂ।

—ਅਮਰ ਭਾਰਤੀ

ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਕੂਕਾ ਵਿਦਰੋਹ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ

ਹੋਇਆ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਪਦਾਏ ਹੀ ਕੂਕਾ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪਰਸਿਧ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਲੋਂ ਚਲਾਏ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਤੇ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਵਾਸੀ ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸੰਪਦਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ।

ਨਿਰੋਲ ਧਰਮ-ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੰਗਠਨ ਬਣਨ ਤੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਦਾਨ ਨੇ ਇਕ ਉਜਲੇ ਅਧਿਆਏ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪਰਾਣਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿਖ ਸੰਪਰਦਾ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਰਾਜਨੀਤਕ ਚੇਤਨਾ ਵਿਸ਼ਟੀ ਗਚਰ ਹੋਈ। ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਉਤਾਰਾਂ ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਤੇ ਜਵਾਬੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਏਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਕਿ ਮਜਬੂਰੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਸੰਪਰਦਾ ਨੂੰ ਵੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਇਕ ਬਦੇਸ਼ੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਸਿਖ ਬੰਕਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਨਿਰਾ ਖਤੀ ਬਾੜੀ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੰਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਇਕ ਫੌਜੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਲਗਾਉਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਬੇਸ਼ਮੀਲੇ ਹਲ ਵਾਹਕ ਸਨ—ਸੋ ਇਸ ਕੰਮ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਰੁਜ਼ਾਰਾ ਚਲਾਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਇਸ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੇਚੈਨੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਅਸੰਤੋਖ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਬਾਲਣ ਪਾਇਆ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੁਟ ਘਸੂਟ ਦੀ

ਨੀਤੀ ਨੇ। ਬੇਜ਼ਮੀਨ ਕਿਸਾਨ ਸਮਾਜ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਪਰਦਾ ਦੇ ਇਸ ਮੁੜ ਜਾਗਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਅੰਦੋਲਣ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਰਾਹ ਲੱਭਿਆ। ਕੂਕਾ ਸੰਪਰਦਾ ਦੇ ਬਾਨੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸੰਗਠਨ ਪ੍ਰਤਿਭਾ, ਭਾਸ਼ਣ ਕਲਾ ਤੇ ਅਡੋਲ ਸਿਟਕ ਨੇ ਇਸ ਅੰਦੋਲਣ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੱਕੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਨ ਕਿਸਾਨ ਸਮਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅੰਦੋਲਣ ਬਣ ਗਿਆ।

ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸੰਗਠਨ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਬਰਾਏ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਸ਼ਨੀ ਮਹਿਕਮੇ ਨੂੰ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਆਉਣ ਉਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕੂਕੇ ਗੁਪਤ ਅੰਦੋਲਣ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ ਇਹ ਫਸਾਦੀ ਹਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਮਨ ਲਈ ਖਤਰਾ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਤੁਛ ਕਾਰਨ ਤੋਂ ਰਾਜ-ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਹੱਤਿਆ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਹੋਣ ਤੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਜਿਹੜਾ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਵਿਰੋਧ ਉਠਿਆ, ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਉਸਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਪਰਚੰਡ ਦਮਨ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਗੜਾ ਵਿਆਪਕ ਵਿਦਰੋਹ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਗਿਆ।

ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਦਰੋਹੀ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ। ਇਕ ਅਦਾਲਤੀ ਢੰਗ ਰਚ ਕੇ ਉਸਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਰੋਹੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਉਗਲਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਅਗੇ ਖਲਿਹਾਰ

ਕੇ ਉੜਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜੇਹਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਪਿਛੇ ਡੱਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੂਕਾ ਨੇਤਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਬਰਮਾ ਦੀ ਮਰਗੋਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ।

ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨਾਲ ਅੰਦੋਲਣ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਕੁਝ ਰੁਕ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀਧਾਰਾ ਫਲਗੂ ਨਦੀ ਵਾਂਗ ਲੋਕ-ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਉਹਲੇ ਵਹਿੰਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਗੁਪਤ ਅੰਦੋਲਣ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਮਰਗੋਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਨਿਰਵਾਸਿਤ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਚਿੱਠੀ ਪਤਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨੇ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਰੋਧੀ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਰੂਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਜਤਨ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਣ ਕਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗੁਪਤ ਦਾਅ ਪੋਚਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ।

ਅਜੇਹੇ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਅਫਗਾਨ ਜੰਗ ਨੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਅਫਗਾਨ, ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਓਪਰੇ ਹੋਣ ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਢਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਉਹ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਭਾਈ-ਵਾਲ ਬਣ ਗਏ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਥੱਕੇ ਹਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਕਟ ਵੇਲੇ ਅੰਤਮ ਸੱਟ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕੂਕਾ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਰੂਸੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪਸਾਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੂਕਿਆਂ ਤੋਂ ਲੁਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਵਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ- ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਰੂਸ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹਮਲਾ ਕਰੇਗਾ। ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ-ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਰੂਸੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਦੂਤ ਘਲ ਕੇ ਰੂਸ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਦਿਨਾਂ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਰੋਧੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦੇਣਗੇ। ਕੂਕਾ-ਰੂਸ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਇੰਜ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮੁੜ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ ਹਾਸਿਲ ਕਰੇਗਾ। ਤੇ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਰੂਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣ ਜਾਏਗੀ।

ਪਰ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਔਖਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਬਿਖੜੇ ਅਲੰਘ ਰਾਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਜਾਣਾ ਔਖਾ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਰਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਰੂਸ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਰੋਧੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤੇ ਅਫਗਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸਾਵਧਾਨ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਜੰਗ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਮੱਤਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਣ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਨਾਇਕ ਬਾਬਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਇਹ ਵਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਿਖ ਤੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਭਾਈ ਪਿਰਾਨਾ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਪਿਰਾਨਾ ਨੇ ਸਿਖੀ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਕਾਬੁਲ ਵਿਚ ਇਕ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਓਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਾਬੁਲ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਆਉਂਦੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਤਤਾਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਰਖਸ਼ਕ ਤੇ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਭਾਲੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਕਾਬੁਲ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਬਣਿਆਂ ਰਿਹਾ। ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਸਦਾ ਕਾਬੁਲ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਬਰਾਬਰ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਸੰਨ ੧੮੪੯ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸਿਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਲੈ ਲਏ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਰਾਮਦਾਸ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਜੱਦੀ ਘਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵਾਹੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਸੰਨ ੧੮੭੦ ਦੇ ਲਾਗੇ ਚਾਗੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਆਇਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੂਕਾ ਮਹੰਤ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਿੱਤੀ।

ਕੂਕਾ ਵਿਦਰੋਹ ਵਿਚ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦਰੋਹ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕਾਬੁਲ, ਗਜ਼ਨੀ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਘਰ ਮੁੜ ਕੇ ਕੂਕਾ ਵਿਦਰੋਹ ਦੀ ਨਾਕਾਮੀ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਉਸ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਖੁੱਸ ਦੁਕੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਨੇ ਕਮਰ ਕੱਸੇ ਕਰ ਲਏ। ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਵਾਏ ਸੁਨੇਹੇ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਬਿਨਾਂ ਇਜ਼ਕ ਉਸ ਨੇ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਬਿਖੜੇ ਰਾਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਘਰ ਦਾ ਮੋਹ ਬਿਰਧ ਨੂੰ ਥੋੜਾ ਹੀ ਸੀ। ਬਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਹੀ ਆਖ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵਾਹ ਵੀ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਕਾਬੁਲ ਹੀ ਜਾਏਗਾ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸਾਵਧਾਨ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬਚਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ੯ ਮਈ ੧੮੭੯ ਨੂੰ ਰੂਸੀ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਟਰੋਂਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਕੁਟਾਰਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ। ਇਸ ਬਿਰਧ ਸਿਖ ਦੀ ਆਮਦ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚਲੀ

ਚਿੱਠੀ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਹਲਚਲ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਰਾ-
ਵਾਸਗਸਕ ਦੇ ਹਾਕਮ ਮੇਅਰ ਜਨਰਲ ਐਨ. ਈ. ਈਵਾਨੋਵ ਕੋਲ
ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਉਸਨੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਰਕੰਦ ਆਉਣ
ਲਈ ਸੱਦਾ ਘੱਲਿਆ ਪਰ ਈਵਾਨੋਵ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ
ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਭਾਵ ਸਮਝੋਣਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਦੂਰੀ ਕਰਕੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ
ਲਈ ਲਗ-ਭਗ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਸਮਰਕੰਦ
ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗਏ ਹੋਏ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਵਪਾਰੀ ਨੇ ਪਾਹਲਾਂ ਉਸ
ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤਰਜਮਾ ਕੀਤਾ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਰੂਸੀ
ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਲਥਾਉਣਾ ਓਨਾਂ ਔਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੱਧ
ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਰੂਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਨ।
ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਰੂਸੀ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਸੰਬਧਨ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ—

‘ਸੰਤ ਖਾਲਸੇ ਵਲੋਂ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਮੈਂ ਅਪਣੇ
ਸਹਿਯੋਗੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪ ਵੱਲ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਹ
ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਖ ਗਏ
ਸਨ—ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ
ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰਾਕੇ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਉਸ ਤੋਂ
ਬਾਅਦ ਰੂਸ ਆਏਗਾ, ਉਹ ਜਿੱਤੇਗਾ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਜੜਾਂ
ਪੈਣਗੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪ ਆਖਿਆ ਹੈ—ਪਵਿਤਰ ਧਰਮ
ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮੈਂ ਫਿਰ ਵੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਵਾਂਗਾ। ਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਗ
ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ; ਪਰ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਤਿ ਤੇ ਵਇਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ
ਇਕ ਖ਼ੂਨੀ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗਾ। ਪਰ ਸਾਧੂ ਸੱਜਣ ਇਸ ਲਹੂ ਦੇ
ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਡਰਨਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਛੁਟਕਾਰਾ ਲਹੂ-ਵਹਿਣ ਰਾਹੀਂ

ਆਵੇਗਾ। ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਜੰਗ ਹੋਵੇਗੀ ਓਵੇਂ ਲਹੂ ਦੀ ਨਦੀ ਚੱਲੇਗੀ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣਗੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਲਈ ਇਕ ਰੁਪਇਆ ਦੇਣਾ ਮੰਨਣ ਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾੜੇ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਗੇ—ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਆਏਗਾ—ਉਸ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇਗੀ ਹੀ।

“ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਪੰਦਰਾ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਹੈ। ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਉਤੇ ਚੌਤੀ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ। ੩੨ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਹਨ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸਾਲ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਬੈਰਕਾਂ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਾਵੇਗਾ, ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨਗੇ—ਅਸੀਂ ਜੰਗ ਕਰਾਂਗੇ।

“ਜਿਸ ਥਾਂ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖ ਹਨ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਸ ਮੁਕਤੀ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਨਿਤਰਨਗੇ। ਇਸ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਜਿਹੜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਗੇ, ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸੇਵਕ ਹੋਣਗੇ।

“ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤੁਸੀਂ ਜਰੂਰ ਹੀ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋਗੇ। ਤਿੰਨ ਲੱਖ ੧੫ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋਣਗੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬੇਅੰਤ ਰਲ ਜਾਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਆਣਕੇ ਸਾਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਚਲਾਓਗੇ, ਅਸੀਂ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚੱਲਾਂਗੇ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੁੱਧ ਕਿੱਥੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਬੁਲ ਪਹਾੜ ਤੇ ਫਿਰ ਖਾਸ ਕਾਬੁਲ ਵਿਚ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਮਰੌਦ ਜੰਮੂ, ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ। ਅੰਤਮ ਜੁੱਧ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ।

“ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਿਛੇ ਹਨ

੩੪ ਸੂਬੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹਨ ।”

ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਨੇ ਰੂਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰੂਸੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਦੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੜੇ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਰੂਸੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਸਨ ਉਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਇੰਦੌਰ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ ਘੱਲੇ ਹੋਏ ਦੂਤ ਸਨ । ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਇਕ ਏਪਛਾਣ ਆਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸੀ । ਸੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਸਲ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਘਲਣ ਦੇ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ ਗਏ । ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮ ਐਨ. ਏ. ਕਰੋਲਕੋਵ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰੁਤੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਬਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫੂਕਾ ਸੰਪਰਦਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸੰਭਾਲੀ ਹੈ । ਰੂਸੀ ਹਾਕਮਾਂ ਤਕ ਚਿੱਠੀ ਪੁਚਾ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਹੈ । ਕਰੋਲਕੋਵ ਨੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ—

‘ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਟੁਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ, ਕਿ ਰੂਸੀ ਫੌਜ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੀ ਹਰ ਇਕ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਾਤ-ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਿਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰੇਗਾ । ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿਚ ਫਿਰੰਗੀ (ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ) ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਧੂ-ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਹੈ ।’

ਕਰੋਲਕੋਵ ਦੀ ਇਸ ਰਾਏ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣ ਤੇ ਵੀ ਰਾਜ ਭਾਗ ਸੰਭਾਲਣ ਜਾਂ ਭੋਗਣ ਦੀ ਇਛਿਆ ਰੂਸੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਆਹਮੋ ਸਾਹਮਣੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਿਤ-ਹਾਰ ਦਾ ਇਕ ਅੰਤਿਮ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਭਾਰਤ ਉਤੇ ਰੂਸ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚਲੇ ਦੀਪ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਿਆਂ ਕਰਨ ਜੋਗੀ ਸਥੂਲ ਸ਼ਕਤੀ ਰੂਸੀ ਅਜ ਤਕ ਇਕੱਠੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਫ਼ੂਮਤ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਅਪਨ ਕਰਕੇ ਰੂਸੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ।

ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਈਵਾਨੋਵ ਵੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਜਵੇਜ਼ ਉਤੇ ਬੇ-ਵਿਸ਼-ਵਾਸੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਾ ਲੱਭ ਸਕਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਗ਼ੁਲਾਮ ਭਾਰਤ ਦੀ ਚਾਹ ਕਿੰਨੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹੈ। ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੇ ਬੰਦੀ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮੁਕਤ ਆਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਸੋ ਸਮਰਕੰਦ ਵਿਚ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਵੇਰਵਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਭੇਜੀ ਗਈ ਢਿੱਠੀ, ਉਪਰਲੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਰੂਸੀ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਕਾਰਡ ਕਮਿਆਨ ਕੋਲ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਕਾਰਡ ਕਮਿਆਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸੇਂਟ ਪੀਟਰਸਬਰਗ ਵਿਚ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਬਾਬਤ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮਿਆ-ਏਫ ਦੀ ਰਾਏ ਜਾਨਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਮਿਆਏਫ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਣ ਦਾ ਅਰੰਭ, ਵਿਸਥਾਰ ਤੇ ਬਾਅਦ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਲੋਂ ਕੁਚਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਸਟੂਪ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਮੱਧ ਰੇਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਦੂਤ ਘੱਲਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਤੀ ਸੁਭਾਵਕ ਜਾਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਗੁਰੂ

ਨਾਨਕ ਪੰਦੁਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹਨ। ੧੯ ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰੂਸ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਯੋਗ ਨਹੀਂ—ਇਹ ਆਧੁਨਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਮਿਨਾਇਫ ਦੀ ਰਾਏ ਨੇ ਕਾਰਡਕਮਿਆਨ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਰੂਸੀ ਬਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸ ਬਗ਼ੜੇ ਵਿਚ ਫਸਣਾ ਕਾਰਡ ਕਮਿਆਨ ਨੂੰ ਮੁਨਾਸਿਬ ਨਹੀਂ ਜਾਪਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋਥੀ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਜਵਾਬ ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ।

‘ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੈਨਾਪਤੀ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਵਲੋਂ ਨਮਸਕਾਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਟਫਤ ਆਪ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਅਰਥ ਸਮਝ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਪੂਰਨ ਖਬਰ ਘੱਲਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਆਪ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਤੇ ਘਟਨਾਵਲੀ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੇਰਵੇ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਇਛਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਗਲ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਲਗਨ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਆ ਜਾਏ।’

ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਭਰੇ ਰਾਹ। ਪਰ ਹੁਣ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਫੁਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਾਉਂਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਥੇ ਸਵਾਗਤ ਤੇ ਆਦਰ

ਭਰਪੂਰ ਉਤਰ ਮਿਲਿਆ ਉਸ ਦੀ ਲੰਮੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਜੀਅ ਕਿਵੇਂ ਆਰਥਕ ਤੇ ਮੁਸੀਬਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਕੱਟਦੇਸ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਇਸ ਵਾਰ ਪਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵੀ ਚਿੱਠੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਕਿੰਨੇ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋਣਗੇ—ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਣ ਦੇ ਉਜਲੇ ਭਵਿਖ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵਿਚ ਹੀ ਮਸਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਨਾ ਜਾਣ ਸਕਿਆ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਜਾਸੂਸ ਗੁਲਾਮ ਖਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਆਗਮਨ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ-ਰੂਸ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਉਤਰ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਗੁਲਾਬ ਖਾਂ ਨੇ ਕੁੱਤਾ ਕੁਰਗਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸ ਘੱਲੀ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਗੁਲਾਬ ਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੀ ਇਕ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੂਸੀ ਜਾਸੂਸ ਦੱਸਿਆ। ਗੱਲ-ਬਾਤ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਰੂਸੀ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋ ਚਿੱਠੀਆਂ ਗੁਲਾਮ ਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਰੂਸੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਲਿਖ ਕੇ ਦੋ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਚਿੱਠੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਰੂਸੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਉਤੇ ਬੇਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਕਰਨ ਦੀ ਵਜਾਹ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂਆ ਦੀ ਗੱਲ ਅੱਖਰ-ਅੱਖਰ ਫਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਪਣੀ

ਫੌਜ ਆਦਿ ਸਮੇਤ ਕਾਬੁਲ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਏ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰਖਸ਼ਤ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਦੇਣ ਲਈ ਛੇਤੀ ਹੀ ਬਰਮਾ ਨੂੰ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਤਰ ਲਿਆਵੇਗਾ।

ਗੁਲਾਬ ਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਜਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਕੇ ਵਲਵੇਂ ਰਾਹ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਕੂਕੇ ਸੇਵਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰੂਸੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ ਪੁਚਾਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਚਕ ਪਿਰਾਣਾ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਓਥੇ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਆਂਦਾ।

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਰਹ ਤੋਂ ਤੰਗ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਓਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਕੋਲ ਉੱਤੋੜਤੀ ਦੇ ਸਨੇਹੇ ਆਏ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼-ਬਰਮਾ ਦੇ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਜਨਰਲ ਆਫ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ੨੪ ਜਨਵਰੀ (੧੮੮੧) ਨੂੰ ਦੋ ਕੂਕੇ ਮੌਲਮੀਨ ਤੋਂ 'ਸਿਆਵਯ' ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮਰਗੋਈ ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ। ਇਕ ਦਾ ਨਾਮ ਮੀਂਹਾਂ ਸਿੰਘ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸੰਤ ਸਿੰਘ। ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਉਮਰ ਸਤਾਈ ਸਾਲ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮਰਗੋਈ ਤੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮਰਗੋਈ ਛੱਡ ਜਾਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਲਈ

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬੰਦੀ-ਬਾਲਾ ਦਵਾਲੇ ਪਹਿਰਾ ਹੋਰ ਸਖਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੀਂਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ। ਮੀਂਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ-ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਲਕਤੇ ਨੂੰ ਘੱਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਕਲਕੱਤਾ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲੈਮਬਰਟ ਨੇ ਦੂਜਾ ਸੁਨੇਹਾ ਘੱਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਬਰਮਾ ਤੋਂ ਮੁੜੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਮੀਂਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਕਲਕੱਤੇ ੬ ਨੰਬਰ ਮਛੂਆ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸਟਰੀਟ ਵਿਚ ਬਨਬਿਹਾਰੀ ਸਿੰਘ ਰੂਕੇ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰੇ ਹਨ। ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਲਕੱਤਾ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟਾ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ਬਰਮਾ ਗਏ ਸਨ। ਮੀਂਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗਲ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਨੂੰ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਆਦਮੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ—ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਰਮਾ ਜਾਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਮਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਮੌਲਮੀਨ ਜੇਹਲ ਦੇ ਕਾਨਸਟੇਬਲ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੀ ਹੈ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਆਪਣੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਰੂਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਨਵਾ ਸਕੀ। ਪਰ ਪੁਛ ਗਿਛ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਚਾਰਲਸ ਬ੍ਰਾਊਨ ਨੇ ਦੁਖ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ—ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਏਨੀ ਤਿੱਖੀ ਹੈ ਕਿ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸਚਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਿਛਲੇ

ਢਾਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕਿਸ ਕਿਸ ਥਾਂ ਤੇ ਘੁੰਮਿਆ ਫਿਰਿਆ ਹੈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਸਰ ਰਾਬਰਟ ਈਗਾਰਟਨ ਨੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਕਲੇ ਹਰਕਤ ਵਲ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ । ਉਸ ਨੇ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੂਕਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆਂ ਕੈਦ ਰੱਖਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ੧੮੧੮ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੰਬਰ ੩ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਈਗਾਰਟਨ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦਸਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆਂ ਕੈਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵਰੰਟ ਮੰਗ ਘੱਲੇ । ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਪਤਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁਧ ਵਡੇ ਵਡੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਏ ਗਏ । ਉਸ ਬਾਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਹੇਠ ਲਿਖ ਵਰਨਣ ਤੋਂ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ —

‘ਇਹ ਗੱਲ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ । ਬਿਰਧ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਾਕਤ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਕਸ਼ਟ ਸਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸਿਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਹਨ—ਉਸ ਦਾ ਪਤਲਾ ਸਰੀਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਾਖ਼ ਹੈ ।

* * * * *

“ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੇ ਕੈਦ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਸ ਵਲੋਂ ਜਿਹੜਾ ਆਦਰ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਹ ਕੋਈ ਵੀ ਮੌਕਾ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਵੇਗਾ ।

ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰੂਸ ਜੋ ਕਿਧਰੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ।”

ਐਚ. ਐਮ. ਡੂਰੰਡ ਓਦੋਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਮਹਿ-
ਕਮੇ ਵਿਚ ਸਕੱਤਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੀ
ਪੂਰਨ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬੜੀ ਸਖਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ
ਲਿਖਿਆ—

‘ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਭੇਰਾ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ
ਨੂੰ ਜਿਸ ਦਸ ਅਧੀਨ ਦੇਸ਼ੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ
ਉਸ ਦਾ ਦੇਸ਼ੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਹੀ
ਰੂਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵਿਚਕਾਰ ਚਿੱਠੀ ਪਤਰ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ।
੧੮੧੮ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੰਬਰ ੩ ਦੇ ਅਧੀਨ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨਾ
ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਭਾਵੇਂ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ
ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਗੁਰਚਰਨ
ਸਿੰਘ ਕੂਕਾ ਮਹੰਤ ਹੈ। ਕੂਕਿਆਂ ਨਾਲ ਉਹ ਅਟੁਟ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਬੱਝਾ
ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਕੂਕਾ ਮਹੰਤ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਉਹ ਸਾਡਾ
ਜਿੰਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੇਗਾ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ
ਸਾਜ਼ਸ਼ ਨਾਕਾਮ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਮਰ
ਭਰ ਕੈਦ ਰਖਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ।’

ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਵਡੇ ਲਾਟ ਲਾਰਡ ਰਿਪਨ ਲਿਬਰਲ ਪਾਰਟੀ
ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਜੁਗ ਦੇ ਉਦਾਰ ਜਨਤੰਤਰ ਤੇ ਵਿਅ-
ਕਤੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼, ਉਪਨਿਵੇਸ਼ਕ ਹਾਕਮ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉਤੇ
ਬੈਠਕੇ ਵੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਭੁਲ ਜਾਣਾ ਉਸ ਲਈ ਕੁਝ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋਇਆ
ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਦੁਚਿਤੀ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲੋਂ
ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਿਆ—ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਵਾਟੰਟ ਦੇਣੇ ਕੀ ਬੜੇ ਹੀ
ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ? ਮੁਚਲਕੇ ਨਾਲ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਰਖਣਾ ਸੰਭਵ

ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਰੰਟ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੇਲੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਏ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੂਤ ਕਰਨਾ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਲਾਰਡ ਰਿਪਨ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਧੀਨਤਾ ਦੀ ਨੀਤੀ ਭੁਲਾਉਣੀ ਪਈ। ਸੈਕਟੇਟੇਟਰੀ ਲੀਏਜ਼ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਪੰਝੰਤਰ ਸਾਲ ਦੇ ਬਿਤਧ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਲਈ ਬਿਨਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਏ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜ਼ਿਲਾ ਦੁਜਰਾਂ ਵਾਲਾ ਦੇ ਦੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਨੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦਿੱਤੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਥਾਣੇ ਕੋਲ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਸਾਥੇ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਉਹ ਥਾਣੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦਾ। ਸੰਨ ੧੮੮੬ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਰਿਹਾ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਉਸ ਰਿਹਾਈ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਖੇਪ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਸੰਨ ੧੮੮੭ ਦੇ ਅਪਰੈਲ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੇ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਦਰਖਾਸਤ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਇਨਕਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਹ ਦਰਖਾਸਤ ਦੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਅੱਸੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ ਬਿਰਧ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਉਸਦੇ ਮਰਨ ਤਕ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਰੂਸੀ ਜਾਸੂਸ ਸ਼ੰਕਰ ਰਾਏ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਬੰਦੀ ਕਰ ਲਿਆ

ਗਿਆ ਉਦੋਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਬਣਿਆ ਕਿ ਸ਼ੰਕਰ ਰਾਏ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਹੈ। ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਨਜ਼ਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੂਕਾ ਨੇਤਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੀਪ ਇਕ ਦਿਨ ਬੁਝ ਗਿਆ।

ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ — ਵਿਰੋਧੀ ਅੰਦੋਲਣ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ—ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਵਾਕਿਫ਼ ਨਹੀਂ ਹਨ। ੧੮੫੮ ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਸਿੱਧੀ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਧਰਮ ਦੀ ਪਰੇਰਨਾ ਹੇਠ ਚਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਣ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨਤੀਜਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਤਾ ਭਰਿਆ ਹੈ। ੧੮੫੭ ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਰਾਜਤੰਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੀ, ਪਰ ਕੂਕਾ ਵਿਦਰੋਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ ਦੌਲਤ ਹੀਨ ਸਾਧਾਰਨ ਕਿਰਸਾਨੀ ਨੇ। ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਨਿਰਵਾਸਿਤ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ, ਸਾਹ ਸਤ ਹੀਨ ਦੁਪ ਹੈ—ਪਰ ਮਰਗੋਈ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਚਿਰਾਂ ਲਈ ਬੰਦੀ ਨੇਤਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਰੋਧੀ ਗਾਂਦਾਂ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਢੰਗ ਦਾ ਬਾਅਦ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅੰਦੋਲਣ ਦੀ ਵਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਅਸਚਰਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੇਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿਖਲਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ, ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਣ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੇ ਅਦਿੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਅਣਜਾਣਿਆਂ ਹੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵੇਹਾਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਚਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮਿਲਣ ਸੂਤਰ ਲੱਭਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਕੂਕਾ-ਅੰਦੋਲਣ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਹਾਨ ਜਤਨਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਤਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਤੋਂ

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਕੀਤੀ—ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹਾਂ ਥਾਣੀ ਹੀ ਗਏ ਹਨ । ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਆਸ ਨੇ ਸਿਰਫ ਅਪਰਸਿਧ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਭਾਵਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੇ ਉਸੇ ਇਕੋ ਆਸ ਨਾਲ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹੈ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਹੀ ਪਏਗੀ ਕਿ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੰਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸੇਂਟਪੀਟਰਸਬਰਗ ਤੋਂ ਬਰਮਾ ਤਕ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਾਈ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਮੌਲਮੀਨ ਜੇਹਲ ਦੇ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰੂ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ, ਸਿਰੋਲੀ ਦੇ ਮੀਂਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਮਛੂਆ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸਟਰੀਟ ਦੇ ਬਨਬਿਹਾਰੀ ਸਿੰਘ, ਚਕ ਪਿਰਾਣਾ ਦੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਰੂਸੀ ਹਾਕਮ ਕਾਰਡਕ ਮਿਆਨ, ਕਰੋਲ-ਕੋਵ ਤੇ ਈਵਾਨੋਵ-ਸਭਨਾ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਇਕ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਏ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਉਜ਼ਬੇਕ ਸੋਵੀਅਤ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਰੀਪਬਲਿਕ ਆਰਕਾਈਵ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਰੂਸੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਐਨ. ਏ. ਖਾਲੀਫੇਨ ਦੀ ਖੋਜ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੌਮੀ ਆਰਕਾਈਵ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ

ਡਾਕਟਰ ਫੋਜਾ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ.

ਮਿਠੇ, ਸਾਉ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਸੁਭਾਉ ਦੇ ਸੁਆਮੀ
ਡਾਕਟਰ ਫੋਜਾ ਸਿੰਘ ਮਿਲਾਪੜੇ ਤੇ ਵਿਨਿਮਰ
ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹਨ, ਪਰ ਹਰ
ਵਕਤ ਸਮਝਣ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਦਿੱਲੀ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਰੀਡਰ
ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਪ ਆਪਣੀ ਲਗਨ ਨੂੰ
ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਛੂਹ ਖੇਤਰਾਂ ਲਈ ਜਗਾਈ ਰਖਦੇ
ਹਨ। ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਣ ਬਾਰੇ ਆਪ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਵਿਚ ਫਪੀ ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਐਮ. ਐਮ.
ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਿਤਾਬ "ਕੂਕਾਜ਼"
ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜੀਆਂ ਲਈ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।
ਡਾਕਟਰੇਟ, ਆਪ ਨੇ 'ਮਿਲਟਰੀ ਸਿਸਟਮ ਆਫ
ਦੀ ਸਿਖਸ' ਥੀਸਿਸ ਲਿਖਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।
ਪਾਠਕ ਵੇਖਣਗੇ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਫੋਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ
ਕੂਕਿਆਂ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਵਰਕਾ
ਉਥਲਿਆ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕ,

ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਅਜੇ ਤੀਕ ਚੰਗੀ ਪੁਸਤਕ ਨਹੀਂ
ਲਿਖੀ ਗਈ। ਇਕ ਦੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਵੀ

ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਲਾਈ ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਜਿਸ ਦਾ ਹਾਲਾਂ ਤਕ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ—ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਧੁੰਦਲਾ ਗਿਆਨ ਹੈ—ਉਹ ਹਨ ਕੂਕਾ ਨੇਤਾਵਾਂ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਏਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਜਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਦੂਣੇ ਦੂਣੇ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਣ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਛਪ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਜਦ ਮੈਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਝਲਕਾਂ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਝਲਕਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੇਰੀ ਦਿਲ-ਚਸਪੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਇਹ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਇਕ ਪੂਰੀ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖ ਸਕਾਂਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।

ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਹੁਤਾ ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਵੇਲੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੂਕਾ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਤਨ ਢੇਰ ਚਿਰ

ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ
 ਡਰ ਲਗਾ ਤੇ ਉਸਨੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਟਿਲ
 ਲਾਇਆ। ੧੮੭੧ ਤੇ ੧੮੭੨ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਇੰਨੇ ਸਖਤ ਸਨ ਕਿ
 ਕਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵੀ ਦਹਿਲ ਗਏ। ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰ ਹੈਨਰੀ
 ਕਾਟਨ ਨੇ ਅਪਣੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅਪਣੀ
 ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕੋਈ ਏਹੋ ਜਿਹਾ ਜ਼ੁਲਮ ਨਹੀਂ ਤਕਿਆ।
 ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਨਾ ਕੁਚਲੀ
 ਗਈ। ਸਗੋਂ ਹੁਣ ਹੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਫਿਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਨ ਲਗ
 ਪਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕਿਆਤ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹਾਲੀਂ
 ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਬਲੇ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ
 ਨਫਰਤ ਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਪੂਰੀ ਜਾਗ ਉਸਨੂੰ ਉਦੋਂ ਆਈ ਜਦੋਂ
 ਲੰਡਨ ਦੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਸਦੀ
 ਬੇਮੀਨੀ ਜਾਯਦਾਦ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਉਸਦੀ ਉਲਾਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ
 ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਨ ਵਿਚ ਠਾਨ ਲਈ
 ਕਿ ਮੈਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਵਾਂਗਾ ਤੇ ਭਾਰਤ ਜਾਕੇ ਆਪਣੇ
 ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾਂਗਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪਟੂ
 ਪਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਤੇ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਅਰੰਭੀਆਂ, ਤਾਂ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ
 ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਸ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡ ਦੇਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮਹਾ-
 ਰਾਜੇ ਤੇ ਅਸਰ ਉਲਟਾ ਹੋਇਆ। ਉਸਦਾ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਇਰਾਦਾ
 ਹੋਰ ਵੀ ਵ੍ਹਿੜ੍ਹ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ
 ਸੁਪਣੇ ਮਚਲਣ ਲਗੇ। ਓਧਰ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖ ਵੇਖ
 ਚਾ ਚੜ੍ਹਣ ਲਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਾਸਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਵਿਚ
 ਆ ਪੈਣ ਨਾਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੰਗਰਾਮ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਚੂੰਕਿ ਦੋਹਾਂ
 ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ
 ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣਾ ਇਕ ਬਿਲਕੁਲ ਕੁਦਰਪੀ ਗਲ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ

ਕੂਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸੀ ਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹਾਂ-
ਦਾਜੇ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋੜਣ ਦੀ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਰਗੀ ਚੌਕੰਨੀ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਕੋਈ ਵਿਰਲੀ ਹੀ
ਹੋਵੇਗੀ। ਅਜੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ
ਵਾਪਸ ਭਾਰਤ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ
ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ੇਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਪਸੀ
ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਬਰਜ਼ਰੂਰ ਟੋਕਣਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਤੇ ਕੂਕੇ ਮਿਲ
ਕੇ ਗੜਬੜ ਕਰਨਗੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਸਰ ਐਚਸਨ
ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ੭ ਅਗਸਤ ੧੮੮੩ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ
ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : “ਪੋਲੀਸ ਦੇ ਖੁਫੀਆ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੋਂ
ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਸਾਲ ਕੂਕਿਆਂ ਵਿਚ
ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਹੀ ਜੋਸ਼ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀਆਂ
ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਸਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ
ਗੜਬੜ ਹੋਵੇਗੀ। ਕੂਕੇ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮਾਗਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਹੇ
ਜਿਹੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਗ਼ਾਵਤ
ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੇ ਸਨ... .....ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਬਿਲ-
ਕੁਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਦੀ
ਧਰਤੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ ਪੈਰ ਰਖੇ।”

ਸਰ ਐਚਸਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਚਿੱਠੀਆਂ ਹੋਰ
ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ
ਜਰਨਲ ਯੰਗ ਦੀ ਸੀ। ਕਰਨਲ ਯੰਗ ਦੀ ਰਾਏ ਵਿਚ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ
ਨੂੰ ਮੁੜਕੇ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੋਂਦ ਦਰਜੇ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਦੇ
ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਵੀ ਇਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ
ਆਸਾਂ ਭਰੀ ਦਸ਼ਾ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ

ਵਚ ਪੁਚਲਤ ਸੋ ਸਾਖੀ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮਲੇਛ ਅੰਗ-ਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਕਢਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰੇਗਾ ।

੧੫ ਅਗਸਤ ੧੮੮੩ ਨੂੰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਲਾਰਡ ਰਿਪਨ ਨੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਤੋਂ ਸੈਕਟਰੀ ਆਫ ਸਟੇਟ ਲੰਡਨ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਰ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ : “ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮਸ਼ਵਰਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਜਾ ਅਲਾਹਾ-ਬਾਦ ਤੋਂ ਉਤਰ ਵਲ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ । ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਕੇ ਖੈਰਖਾਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤਰ ਦੇ ਮੁੜਕੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦਾ ਅਤੀ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪਏਗਾ । ਇਹ ਸਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕੂਕਿਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਖਤ ਗਤਬੜ ਦਾ ਸਾਲ ਹੈ ।”

੧੭ ਅਗਸਤ ੧੮੮੩ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਨੇ ਸੈਕਟਰੀ ਆਫ ਸਟੇਟ ਲਾਰਡ ਕਿੰਬਰਲੇ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸਤਾਰ ਪੂਰਬਕ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ।

ਏਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਬੇ-ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਕੇਵਲ ੧੮੮੩ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਉਥੇ ਹੀ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਅਜੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਕੂਕਾ ਲੀਡਰ ਉਸਨੂੰ ਓਥੇ ਹੀ ਜਾ ਮਿਲਿਆ । ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਜਾਂ ਬਨਾਰਸੀ ਬਾਬੂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਉਸਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਜਿਸਨੇ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੋਲੀਸ ਚੌਕੀ ਦੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਅੜਬੰਗੀ ਦਾਸ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ,

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ (ਜਿਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਹਾਲੀਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ) ਆਪਣਾ ਨਾਉਂ ਵਟਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਏਥੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ ਜਿਥੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਓਥੋਂ ਨਾਲ ਰਲਦਾ ਮਿਲਦਾ ਨਾਉਂ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਆਗਰਾ, ਮਥਰਾ, ਮੇਰਠ ਵਰਗਿਆਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਬੰਗਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ ਬਦਲਕੇ ਬਨਾਰਸੀ ਬਾਬੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਇਹ ਕੋਈ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਤੇ ਮਾਨ ਪਰਤਿਸ਼ਟਾ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸੋਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਜਦ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਚਲਣ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ, ਇਸਦਾ ਇੰਨਾਂ ਪਰਭਾਵ ਉਸ ਉਤੇ ਪਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਨੇਤਾ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ੧੮੮੭ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤਾ ਉਂ ਪਤਾ ਲਗਾ। ਇਹ ਓਸ ਵੇਲੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਲਈ ਰੁਪਿਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਆਉਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸੰਨ ੧੮੮੬ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਚਲਣ ਵੇਲੇ ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਕੇ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਖਾਲਸਾ ਸਜਣ ਦਾ ਕਰੇਗਾ। ਇਸਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨਾ ਪੰਘਟੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਰਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਅਗੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਵਿਕ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਜੋ ਕੌਮੀ ਮੁਫਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਤੋਂ ਵਾਰਣ

ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣਕੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵਫਦ ਬੰਬਈ ਨੂੰ ਚਲ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਓਥੇ ਹੀ ਜਹਾਜ਼ ਉਤਰਨਾ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਹੋਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੋਈ। ਸਰਕਾਰ ਡਰ ਗਈ ਕਿ ਮਤਾਂ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਾਰਤ ਆਉਣ ਤੇ ਕੋਈ ਗੜਬੜ ਹੋ ਜਾਏ। ਫਿਜ਼ਾ ਵੀ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਪਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰ ਖਾਹ-ਮਖਾਹ ਦਾ ਬਗੜਾ ਮੁਲ ਲੈਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਦਨ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੀ ਰੋਕ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਓਥੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੂਨ ਸੰਨ ੧੮੮੬ ਵਿਚ ਅਦਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ। ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਖੁਲ੍ਹ-ਮਖੁਲ੍ਹਾ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਜਾ, ਐਥਾ ਹੋਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ, ਲੇਕਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦਿਤੀ ਪੈਨਸ਼ਲ ਵਾਸਤੇ ਹਥ ਨਹੀਂ ਅੱਡਾਂਗਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਐਲਾਨ ਤੇ ਡਟਿਆ ਰਿਹਾ। ਪਹਿਲੇ ਉਹ ਫਰਾਂਸ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮਦਦ ਲੈਕੇ ਉਸਦੀ ਕਿਸੇ ਭਾਰਤੀ ਬਸਤੀ ਵਿਚ ਚੋਰੀ-ਛਿਪੇ ਪੁਜ ਜਾਏ ਤੇ ਓਥੇ ਆਪਣੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਰੁਧ ਲਹਿਰ ਚਲਾਏ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਹੋਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਫਰਾਂਸ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਫਰਾਂਸ ਵਿਚ ਠਹਿਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਰੂਸੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸੰਨ ੧੮੮੭ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਮਾਸਕੋ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਚੂੰਕਿ ਰੂਸ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਰੂਸੀ ਮਦਦ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਏਗੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਕਢ

ਸਕੇਗਾ। ਅਜੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰੂਸ ਪੁਜਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁੜ ਤੋਂ ਚੰਡੀ-ਪਾਠ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਸਦਾ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੰਕਟ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਸੀ। ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਘੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਅਗੇ ਹੀ ਰੂਸ ਪੁਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾਅਮ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਸਨੇ ਸਨੇ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹੁਣ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੂਬਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਿਲਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਮੌਖੀ ਤੈ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਭਵਿਖ-ਬਾਣੀਆਂ ਵੀ ਪਰਚਲਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰੂਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਪਛਮੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਵਾਉਣਗੇ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਕੂਕੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣ ਗਏ ਸਨ (ਇਸਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਇਕ ਚਿਠੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ) ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮਾਸਕੋ ਵਿਚ ਸੀ, ਕੂਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਧਾ ਸੰਪਰਕ ਜੋੜਨ ਲਈ ਕਈ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋਈ। ਸੂਬਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਆ ਹੀ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰੂਸ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀ ਕੂਕਾ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਅਫਵਾਹ ਗਰਮ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਪੋਲੀਸ ਰੀਪੋਰਟਾਂ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤਕ ਇਸ ਦੀ ਪਛੋਢਤਾ ਰੂਸੀ ਮੋਮਿਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੂਰਾ ਨਿਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਇਕ ਹੋਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕੂਕਾ

ਸੂਬਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਰੂਸੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਗਠ-ਜੋੜ ਕਰਨ ਦੇ ਕਈ ਸਫਲ ਜਤਨ ਕੀਤੇ। ਕਈ ਵਾਰੀ, ਉਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਮੂਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਉਹ ੧੮੮੦ ਤੋਂ ੧੮੮੬ ਤਕ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਹਜ਼ਰੇਤਾਂ ਤੋਂ ਅਗੇ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਜ਼ਰੇਤਾਂ ਦੇ ਬਾਬਾ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਵਾਪਸ ਮੇੜ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਗੇ ਰਸਤਾ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਜਦ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਸੂਬਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਕੜੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰਖਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੋਂ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਏਸੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਦੋ ਕੁ ਹੋਰ ਕੂਕਾ ਜਤਨਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਂਇਕ ਦੇ ਬਾਰੇ ਜਰਨੈਲ ਮੈਕਲੀਨ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਤੇ ਚਿਠੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਫੀ ਵੇਰਵਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਸੀ ਜੋ ਈਰਾਨ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਨਿਯੁਕਤ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਵਲ ਭੇਜੀ ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰ, ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਕੂਕਾ ਸਿਖਾਂ ਬਾਰੇ ਇਤਲਾਹ ਦਰਜ ਹੈ, ਜੋ ਰੂਸ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਮੌਸ਼ਦ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਦੂਸਰੀ ਤਾਰ ਤਰੀਕ ੧੮ ਮੂਨ ੧੮੮੮ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹਨ : “ਮੈਨੂੰ ਮੌਸ਼ਦ ਤੋਂ ਇਤਲਾਹ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸਿਖ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੂਸੀ ਏਜੰਟ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਚਿਠੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮਾਸਕੋ ਭੇਜ ਦਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਅਸ਼ਵਾਬਾਦ ਜਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਨਿਪਾਲ ਦੀਆਂ ਚਿਠੀਆਂ ਹਨ।” ਮੈਨੂੰ ਖਬਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਬਾ-ਰਸੂਖ ਸੈਦਾਗਰ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ ੭ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਮੈਕਲੀਨ ਨੇ ਹਿੰਦ

ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਤਾਰ ਦਵਾਰਾ ਇਤਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਖੁਫੀਆ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਰੂਸੀ ਏਜੰਟ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਓਸੇ ਨੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਕਾਸਕਾਂ ਨਾਲ ਅਸ-ਕਾਬਾਦ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਮੈਕਲੀਨ ਦੀ ਇਤਲਾਹਦੇ ਮੁਤਾਬਕ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਸਾਵਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਡੂ ਸਿੰਘ ਸਨ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਪਾਸ ਇਕ ਪਿਤਲ ਦਾ ਗੜਵਾ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਉਮਰ ਕੱਦ-ਕਾਠ ਤੇ ਹੁਲੀਏ ਬਾਰੇ ਵੀ ਏਸ ਚਿਠੀ ਵਿਚ ਵੇਰਵਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਕੂਕਾ ਜਤਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਤਲਾਹ ਜਰਨੈਲ ਮੈਕਲੀਨ ਦੀਆਂ ਚਿਠੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸੰਨ ੧੮੮੮ ਦੇ ਨਵੰਬਰ ਤੇ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਮਧ-ਏਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਕੁਝ ਖਬਰਾਂ ਪੁੱਜੀਆਂ ਜੋ ਉਸਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਤੀਆਂ। ਉਸਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਿਖ ਕਟਾਕਟਗਨ ਪੁੱਜੇ, ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੂਸੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿਤੀ ਜਾਏ ਤੇ ਨਾਲੇ ਕੁਝ ਖਰਚੇ ਦੀ ਇਮ-ਦਾਦ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕੀਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਥੋਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਚਲੇ ਗਏ। ਚੂੰਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ, ਏਸ ਲਈ ਉਹ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਤੋਂ ਅਗੇ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ। ਮੈਕਲੀਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਕੂਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁਲੀਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਉਂ ਨਹੀਂ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੂਕਾ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਉਪਰ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਅਜੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਇੰਨੀ ਅਧੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਨਿਰਨਾਅਤਮਕ

ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਲੇਕਨ ਵਿਸ਼ਾ ਬੜਾ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੇ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਖੋਜ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰੂਸ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡ ਵਿਚ। ਮੇਰਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਣ ਹੀ ਰੋਸ਼ਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਸਗੋਂ ਮੁਲਕ ਦੇ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਤੇ ਨਰੋਆ ਦੁਖ ਪਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਤੇ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ ਦੇ

ਮੋਢੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੇਣ

—ਲਾਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਚੰਦ ਜੀ—

ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜੀਆਂ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਸੰਸਥਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਵਖਰੀ ਕਮੇਟੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਲਾਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਚੰਦ ਜੀ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ "੧੮੫੭ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ੧੯੫੭ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ" ਨਾਮਿਕ ਜਿਹੜੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚੋਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਲਾਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਸਚੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਤਕ ਕੂੜਾ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤੇ ਛੁਹਿਆ ਤਕ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜਾਂ ਠੀਕ ਤਰਾਂ ਅੰਗਿਆ ਨਹੀਂ, ਇਸਦਾ ਟੁੱਢਵਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਮਿਲੇਗਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤਥਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਖ ਰੂਪ, ਜੋ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਗ਼ਵੀ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਸੁਲੱਖ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਿਆਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਜਿਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਪ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਕ੍ਰਕਾ
ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿਵਾਣਗੇ ।

ਕੁਛ ਤਥਾ ਜਾਂ ਅੰਤੜੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਇਤਿਹਾਸਕ
ਧਾਰਣਾਵਾਂ ਨਾਲ ਫਰਕ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਨਿਰਪਖ
ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕਰਤਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਤੇ
ਘੋਖਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਣ ।

ਸੰਪਾਦਕ—

ਦਿਲੀ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੇ, ਜਿਹੜੇ ਹੁਣ
ਉਤਰ ਪਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਜਾਂ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ੧੮੫੭ ਦੇ ਗ਼ਦਰ
ਵਿਚ ਜਿਹਨਾਂ ਉੱਘਾ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ, ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ
ਹਿਸੇ ਦਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਪਰ
ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਇਹ ਗ਼ੌਰਵ ਮਈ ਦਾਹਵਾ ਕੇਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ
੧੮੫੭ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਿਆਸੀ ਅੰਦੋਲਣ
ਦੇ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ (ਜਿਸਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ੧੮੮੫ ਵਿਚ
ਕੀਤੀ ਗਈ) ਵਰਗੇ ਮੰਚ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ, ਤਾਂ ਇਸਤੋਂ
ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਵਰਣਨ-ਯੋਗ ਤੇ ਸੁਪ੍ਰਸਿਧ ਲਹਿਰ
ਨੇ ਵਾਸਤਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੜਥੂ ਪਾ ਦਿਤਾ, ਉਹ
ਲਹਿਰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਉਠੀ । ਇਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਲਾਈ
ਹੋਈ ਨਾਮਧਾਰੀ ਤਹਿਰੀਕ ਸੀ । ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦਾ
ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਚਲਾਈ
ਹੋਈ ਗੁਰ-ਗੱਟੀ ਦੇ ਬਾਰੂਵੇਂ ਉੱਤਰਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਾਂ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਹਨ ।

ਨਾਮਧਾਰੀ—ਨਾਮਿਲਵਰਤਣੀਏਂ

੧੮੫੭ ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਘ-
ਰਸ ਜਾਂ ਸੰਗਰਾਮ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ ਉਸ ਵਿਚ ਨਾਮ-

ਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕੂੜੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਆਦਰ-ਯੋਗ ਤੇ ਗੌਰਵ-ਮਈ ਅਸਥਾਨ ਦਿਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ ਤੇ ਇਸਦੇ ਵਿਰਧ ਉਠ ਖਲੋਤੇ। ਇਹ ਉਹ ਜ਼ਮਾਨਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪੈਰ ਜੰਮ ਚੁਕੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚਨੌਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਮੋਢੀ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਚੇ ਮਾਹਿਨਿਆਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਦੇ ਸਰਵ ਸੈਨਾਨੀ ਸਨ। ਇਹ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮੀਆਂ ਦਾ ਹਰਾਵਲ ਦਸਤਾ ਬਣੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਪਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅਰਸਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਲਿਆ। ੧੮੭੨ ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਕਾਵਨ ਨੇ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਕਤਲਿਆਮ ਦਾ ਖ਼ੂਨੀ ਸਾਕਾ ਕੀਤਾ, ਓਦੋਂ ਅੰਤਸਰ ਦੇ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦੇ ਕਤਲਿਆਮ ਤੇ ਇਸ ਸਾਮਰਾਜੀ ਹੀਰੋ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਸ ਖ਼ੂਨੀ ਸਾਕੇ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਿਤ ਚੇਤਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਜੇ ਭਵਿਖ ਦੇ ਪਰਦੇ ਹੇਠ ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਦ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੮੬੦ ਦੇ ਅਗਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਭਵਿਖ ਦੇ ਵਾਕਿਆਤ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਪਛਾਣ ਲਈ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਨੁਭਵ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਟਰੋਲ ਹੇਠ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਮੋਢੀ ਸਨ।

੧੯੨੦ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਚਲਾਇਆ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮਨੋਤਬ ਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵੀ

ਇਹੀ ਸੀ, ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਖਾਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਤੇ ਗੌਰਮੰਟ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਹੇਠ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈ ਗਈ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀ ਲਹਿਰ, ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਸੀਆਂ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈ ਗਈ ਲਹਿਰ ਨਾਲੋਂ, ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਧਾਰਨਾ ਤੇ ਇਸਦੇ ਅਮਲੀ ਪਖੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਆਪਕ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਸਥਾਈ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ।

੧੮੭੨ ਦੀ ਕੂਕਾ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪਾਸੋਂ ਤਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹਕਦਾਰ ਸਨ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਉਸਤੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜਿਹੜਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬੇ ਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਪਰਮਣੀਕ ਰੀਕਾਰਡ ਵਿਚੋਂ ਕਾਫੀ ਮਸਾਲਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਮੌਜੂਦਾ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਟਾਵਾਂ ਟਾਵਾਂ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਵਧੇਰੇ ਕਟਕੇ ਇਹਨਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬਸ ਸੰਕੋਚ ਤੋਂ ਹੀ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕੇਵਲ ਨਾਂ ਮਾਤਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ੧੮੭੨ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਖਤੀ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਕੁਚਲ ਦਿਤੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਰਿੰਘ ਨੇ ਅਧੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਮੁਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਉਹੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਾਅਦ

ਵਿਚ ਸਾਡੀਆਂ ਕੌਮੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਮੂਲ-ਆਧਾਰ ਬਣਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿੰਨੀ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਹੈ, ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਧੇਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਅਣਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਇਸਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ। (ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਭਾਈ ਪਰਮਾਂ ਨੰਦ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪਾਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਭਾਈ ਪਰਮਾਂ ਨੰਦ ਨੇ ਕੂਕਾ ਵਿਦਰੋਹ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਸਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਘੋਖਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਰੁਧ ਚਲਾਏ ਗਏ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਹੀ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਪਰਮਾਂ ਨੰਦ ਨੇ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਸਹੀ ਲੀਹ ਅਪਣਾਈ। ਭਾਈ ਪਰਮਾਂ ਨੰਦ ਪੂਰੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਸਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਰਿਟਿਸ਼ ਹਿੰਡੀਆ ਦੇ ਅਸਲ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਦਬਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਸਲ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋੜ ਮੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।)

ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਸਥਾਨ

ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਤਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੁਰਦਰਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਦੋਬਾਰਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਉੱਘੜ ਕੇ ਮਾਹਮਣੇ ਆਵੇਗੀ, ਕਿ 'ਨਾਮਿਲਵਰਤਣ' ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਉਦੋਂ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਕਾਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਇਕ ਨਵੀਂ ਰਸ਼ਟਰੀ ਮਹਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਏਗਾ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ

ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਾਂ ਉਸ ਉਚ ਮਹਾਨ ਪਵਿਤਰ ਤੇ ਉਚੇ ਰੂਹਾਨੀ ਫਿਲ ਵਾਲੇ ਉਘੇ ਤੀਰਥ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਕੌਮੀ ਮਹੱਤਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਵੇਗਾ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਐਸਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰਤਾ, ਸਵੈ-ਸਹਾਇਤਾ, ਸੁਦੇਸ਼ੀ, (ਸਿਵਲ ਨਾ ਵਰਮਾਨੀ) ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ, ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਾਮਿਲਵਰਤਣ, ਸਾਦਰੀ, ਚਤਾ, ਸੰਜਮ, ਸਚਾਈ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੁਟ ਵੁਟ ਕੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਓਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸਹੀ ਰੂਹਾਨੀ ਤੇ ਕੌਮੀ ਕਦਰਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਵੇਗਾ। ਓਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਹਾਨ ਤੀਰਥ ਇਉਂ ਲਗੇਗਾ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਸੋਮਾਂ ਜਾਂ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਸੀ ਜਿਥੋਂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਜ਼ੁਲਮੀ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਰੂਹਾਨੀ ਉਚਤਾ ਤੇ ਉਪਰ ਦੱਸੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਅਤੇ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਪੈਗਾਮ ਮਿਲੇ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਖੂਨੀ ਸਾਕਾ

ਉਂਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਤਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਮੰਘਰਸ਼ ਤੇਜ਼ ਹੋਣਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਬਗੜਾ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਬਧ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਏਜੰਡਾ, ਗੁਰੂ-ਹਤਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਫੂਕਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਗੁਰੂ-ਬਧ ਜਰਿਆ ਨਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਏਜੰਡਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। (ਇਸ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਿਹੰਗ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ।) ਇਹਨਾਂ ਏਜੰਡਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਕਾਤਲ ਸਰਕਾਰੀ

ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਘਾਸੇਂ ਫੜੇ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕੂਕੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਰਿਖਿ ਪਾਸ ਵੀ ਭੈਣੀ ਸਹਿਬ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਇਕਬਾਲ ਕਰ ਲਿਆ, ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਬੁਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਬਦਲੇ ਕਈ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਫਾਂਸੀਆਂ ਤੇ ਲਟਕਾਏ ਜਾਣਗੇ, ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਆਪਣੇ ਜੁਰਮ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੇਦੋਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫਾਹੇ ਲਗਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੇ ਫੁਲ ਚੜ੍ਹਾਏ ਤੇ ਵਕਤ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਜੁਰਮ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਹਸਦਿਆਂ ਦਸਾਦਿਆਂ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ਮੀ ਰਸਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆਂ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਆਹੂਤੀਆਂ ਦੇ ਗਏ। ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਗਊ-ਏਧ ਤੋਂ ਅਤਿਅੰਤ ਵਿਆਰੁਲ ਸਨ ਤੇ ਜੋਖੀਲੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਇਕ ਗਰਮ ਧੜੇ ਨੇ (ਫ਼ਾਇਰ ਬਰਾਂਡ) ਜਿਹੜੇ ਨਿਗ ਅੱਗ ਮੀ ਇਸ ਗਊ-ਹਤਿਆ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਨਿਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦਾ ਕਤਲਿਆਮ

੧੪ ਜਨਵਰੀ ੧੮੭੨ ਨੂੰ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਵੀ ਏਸੇ ਗਊ ਬਧ ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਤੋਂ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਟੁਚੜਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਟੁਚੜਾਂ ਦੀ ਇਮਦਾਦ ਕੀਤੀ। ਏਥੇ ਪਟਿਆਲੇ ਆਦਿ ਦੀ ਰਿਆਸਤੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਗੱਲ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ

ਇਕ ਮੈਂ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਇਕ ਜਥੇ ਨੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ 'ਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਰਿਆਸਤੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਸੰਗ ਹੋਕੇ ਟਕਰ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਕੂਕਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਜਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਸਿਰਾਂ ਲੇਘ ਗਿਆ ਇਹਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਏਥੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂਗਵੀਂ ਧਾੜ ਨਾਲ ਇਕ ਖੂਨੀ ਟਕਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਕਾਟਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ — “ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਡਟਵੀਂ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ੬੬ ਬਚ ਨਿਕਲੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ੨੨ ਫੱਟੜ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹ ਨੌਸਕੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ੧੫ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟ ਦਿਤੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਬਗ਼ਾਵਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ।”

ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਕਾਟਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—“੧੬ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਜਿਹੜਾ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਡਿਵੀਅਨ ਦਾ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੀ, ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਟੂਕੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਖ਼ਤ ਵੀ ਓਥੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਉਸੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਚੇਰੇ ਅਫਸਰ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਤਾਲਾ (ਮਿਸਟਰ ਫੋਰਸਾਈਥ) ਨੂੰ ਇਕ ਚਿਠੀ ਖਿੱਚੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਭਾਵ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਕੂਕਾ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਨ ਅਮਾਨ

ਬਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਮੀ ਰੂਕਿਆਂ ਦੇ ਗਹੋਹ ਨੂੰ ਲਗ ਭਗ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਕੂਕੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਲ ਸਵੇਰੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿਕੀ ਨਿਕਲਣ ਨਾਲ ਹੀ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।”

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਵੇਪਹਿਰ ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਬਾਲਾ ਮਿਸਟਰ ਫੋਰਸਾਈਥ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਨੂੰ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ‘ਆਪਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਓਸ ਵਕਤ ਤਕ ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਕੈਦ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਪੋਲੀਸ ਦੀ ਇਕ ਗਰਦ ਲਧਿਆਣੇ ਨਹੀਂ ਭੇਜ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ।’ ਸਰ ਕਾਵਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸਨੇ ਇਸ ਹੁਕਮੇ ਦਾ ਬਿਲਕੁਬ ਖਿਆਲ ਹੀ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ। ੧੭ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਇਹਨਾ ਪਕੜੇ ਹੋਏ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਟੱਕੜ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਇਆ ਜਾਣਾ

ਇਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਦੇਰੀ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਕੂਕੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾਂ ਚਲਾਏ ਬਿਨਾਂ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਤੋਪਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਪ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਰੂਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਛੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਆਖਰੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਮੂਹਰੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਹੁਕਮ ਮੀ ਤਾਂ ਸਤ ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਬਾਲਾ ਮਿਸਟਰ ਫੋਰਸਾਈਥ ਵਲੋਂ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਕੂਕੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਕਦਮੇ ਦੀ ਸੁਨਵਾਈ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਗੀ ਕੂਕੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਬਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਵੀ

ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ੪੩ ਸਾਥੀ ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਉਡਾਇਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਇਕ ਦੋਰ ਕੂਕੇ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਓਡਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਬਣਨਾ ਸੀ ਪੋਲੀਸ ਗਾਰਦ ਤੋਂ ਬਾਹਾਂ ਛੁਡਾ ਕੇ ਸਿਧਾ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਜਾ ਖਲੋਤਾ ਤੇ ਉਸਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਫੜ ਲਈ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੁਬ ਦੇਸੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਅਰਦਲ ਵਿਚ ਖੜੇ ਸਨ, ਇਸ ਕੂਕੇ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਵਢ ਸੁਟਿਆ (ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਾਵਨ ਦੀ ਮੋਮ ਲੋਡੀ ਕਾਵਨ ਨੇ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਕੂਕੇ ਕੈਦੀ ਉਤੇ ਤਰਸ ਖਾਧਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਤੋਪ ਨਾਲ ਨਾ ਉਡਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਇਸਦਾ ਕੱਦ ਵੀ ਛੋਟਾ ਸੀ ਤੇ ਤੋਪ ਗੋਲੇ ਦੀ ਮਾਰ ਦੇਠ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਸਕਦਾ । ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਹ ਕੂਕਾ ਨੌਜਵਾਨ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਕਿ ਇਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਪਰ ਇਸ ਭੁਜੰਗੀਨੇ ਓਸ ਵੇਲੇ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਫੜਕੇ ਆਖਿਆ—ਬਿਲਿਆ ! ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਫਲਾਅ । ਇਸ ਤੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਦੋਸੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।)

ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ; “ਇਸ ਸਾਰੇ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਨੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ । ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਫਤਸਾ-ਈਥ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਉਤੇ ਇਹ ਨੋਟ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਕੂਕੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਭਾਵੇਂ ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਤੇ ੧੭ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਫੋਰਸਾਈਥ ਨੇ ਟੌਰਮਿੰਟ ਨੂੰ ਇਸ ਭਾਵ ਦੀ ਤਾਰ ਭੇਜੀ—‘ਮੈਂ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਦੇਰੀ ਕੀਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ

ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਵਿਰੁਧ ਏਨੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੇ ਅਤਿ ਕਰੜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਕਰੜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਕਾਂ ਵਿਚ ਰੋਹ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਲੋੜ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਾਟਾਜ਼ਗੀ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਨੂੰ ਸਾਂਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਹ ਬਿਹਤਰ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਏਜੰਸੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।”

ਇਹ ਕੁਝ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਫੋਰਸਾਈਥ ਨੂੰ ਇਹ ਇਤਲਾਹ ਦੇ ਦਿਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਬਰਬਰਤਾ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾਂ ਰੁਖਾਂਤ ਵਰਤ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਮਿਸਟਰ ਫੋਰਸਾਈਥ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ ‘ਮੇਰੇ ਸਨੇਹੀ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ! ਤੁਸਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਤੇ ਸਮਝਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਸਾਂ ਬਲਾਘਾ ਯੋਗ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪੇ ਨਿੱਬੜ ਲਵਾਂਗਾ।’ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਫੋਰਸਾਈਥ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਮੁਆਮਲਾ ਸਿਝ ਲਿਆ। ਇਸਨੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰਖ ਰਖਾਓ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੇਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿਤੀ ਕਿ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ੧੬ ਕੂਕੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਤੋਂ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਕਾਵਨ ਦੀ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾਂ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ

ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਫੋਰਸਾਈਥ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ

ਗਈਆਂ ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਤੇ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸਰਕਾਰੀ ਰੀਕਾਰਡ ਉਤੇ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਉਹ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹੈ.....

“ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਤੇ ਆਪਦੀ ਕੌਂਸਲ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖ ਅਤੇ ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਉਹ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੀ। ਪਬਲਿਕ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਲਈ ਵੀ ਐਸੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਤਕਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਹਕ ਬਜਾਨਬ ਹੈ।” ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਤੇ ਆਪਦੀ ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਰੀਕਾਰਡ ਤੇ ਲੈ ਆਂਦੀ ਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ (ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਉਡਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ) ਨੂੰ ਇਹ ਟੰਗਣ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ਕਾਵਨ ਨੇ ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣਾ ਵਰਤਿਆ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਵਨ ਤੇ ਫ਼ੋਰਸਾਈਥ ਦੀ ਇਸ ਬਰਬਰਤਾ ਭਰਪੂਰ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਵੀ ਨਿੰਦਾ ਤੇ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਫ਼ੋਰਸਾਈਥ ਨੂੰ ਅੰਬਾਲੇ ਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਅਹੁਦਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰ ਦੇ ਖ਼ਿਤਾਬ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ। ਕਾਵਨ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਬਦਖ਼ਾਜਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਲਈ ਵੀ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਵਰਗੀ ਇਕ ਚੰਗੀ ਨੌਕਰੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਗਈ। ਗੌਰਮਿੰਟ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਹ ‘ਕਰੜਾ ਐਕਸ਼ਨ ਲੈਣ ਤੇ ਬੜੀ ਸਲਾਘਾ ਕੀਤੀ। ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਰੂਕਿਆਂ ਦੇ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ੧੬ ਬੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਜਿਥੇ

ਤਕ ਮੇਰਾ ਨਬੰਧ ਹੈ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਭਾਰਤ ਹੁਕਮਰਾਨੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਕਤਲਿ-ਆਮ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਫਾਂਸੀਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਦੁਖਦਾਈ, ਬਮੀਰ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਦਿਲ-ਕਬਾਊ ਘਟਨਾਂ ਦਾ ਤਸੱਵਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਆਪਦੇ ਸਾਰੇ ਅਹਿਦ-ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੀ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾਂ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਯਾਦ ਸਦਾ ਆਪਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਚੁਭਦੀ ਰਹੀ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਲਾਵਤਨੀ

ਭਾਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਸਾਮਰਾਜੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਅਖੇਂ ਪਰੋਖੇ ਕਰਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਪਣਾਇਆ ਪਰ ਸਾਮਰਾਜੀ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੇ ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਖਤਰਿਆਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦੈਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਹਿਣ ਦਿਤਾ। ੧੮੭੨ ਦੀ ਕੂਕਾ ਬਗ਼ਾਵਤ ਤੋਂ ਕੂਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਮਸ਼ਕੂਕ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਉਤੇ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਤਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਮਹਿਕਮਾਂ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. [ਖੁਫੀਆ ਪੋਲੀਸ] ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਵਰਨਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਆਮ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਉਤੇ ਕਰੜੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਾ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨੀਮ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਜਹੇ ਰਹੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਨਵਰੀ ੧੮੭੨ ਵਿਚ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਤੇ ਆਪਦੇ ੧੨ ਉਘੇ ਸੂਬਿਆਂ

ਨੂੰ ਚੈਰੂਲੇਸ਼ਨ ਤਿੰਨ ਅਧੀਨ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰਕੇ ਬਰਮਾਂ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਾਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਤੀਰਥ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਕਟੜਈਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਾ ਦਿਤੀਆਂ ਜਿਸਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਉਤੇ ਕੀਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ੧੮੭੨ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਉਤੇ ਨਵੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਪੇਸ਼ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ। ਅਧੀ ਸਦੀ ਤਕ ਕੂਕੇ ਇਕ ਪੂਰੇ ਫਿਰਕੇ ਜਾਂ ਸੰਪਰਦਾਏ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਅਧੀਨ ਰਹੇ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਕੂਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਹਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੂਕਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਰਦਾਏ ਜਾਂ ਫਿਰਕੇ ਜਾਂ ਐਸੀ ਕਿਸੇ ਸਿਆਸੀ ਸੰਸਥਾ ਜਾਂ ਜਥੇ ਬੰਦੀ ਦਾ ਇਲਮ ਨਹੀਂ ਜਿਸਨੇ ਏਨੇ ਲੰਮੇਰੇ ਅਰਸੇ ਤਕ ਏਨੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਾਰੀਆਂ ਹੋਣ। ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਏਨਾਂ ਕਹਿਰ ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਇਆ, ਕੂਕੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਨਿਰੋਲ ਤੌਰ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀਅਤਾ ਦੇ ਪਖੋਂ ਇਹਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਸਿਆਸੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਮਹੱਤਤਾ ਸੀ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਕਦੇ ਖਿਆਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੂਕੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕਾ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਮਨੋਰਥ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਸੂਮ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਮਝਦੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ

ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਮਹਾਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੌਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।
 ਆਪ ਹਰ ਪਖੋਂ ਭੂਘੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ
 ਵਿਯਕਤੀ ਸਨ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ
 ਆਪਨੇ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੇ
 ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪਨੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜਿਓਂ ਸਿਖ ਹਕੂ-
 ਮਤ ਦੇ ਹੈਰਾਨੀ ਜਨਕ ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਪਤਨ ਜਾਂ ਝਵਾਲ ਨੂੰ
 ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਵਿਦੇਸ਼ੀਆ (ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ) ਹਏਂ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ
 ਹਤਕ ਭਰੀ ਹਾਰ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ਭੂਘਾ ਅਨੁਭਵ
 ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਆਪ ਵਰਗੇ ਅਨੁਭਵੀ ਸਦ-ਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਹਰ ਮੁਆਮਲੇ ਉਤੇ
 ਭੂਘੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ
 ਆਪ ਓਨ੍ਹਾਂ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਭੂਘਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ
 ਜਿਹਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਤੋਂ ਕਰੜੀ ਸਵ ਮਾਰੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ
 ਖੇਤੂ ਖੇਤੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੇ ਏਨੀ
 ਜਲਦੀ ਪਤਨ ਦੇ ਸਮਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੇ ਸਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ
 ਰਾਜ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤੇ ਗੌਰਵ ਮਈ ਜ਼ਮਾਨਾ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ
 ਲਈ ਜਦੋਂ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ
 ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਮਗਰੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹ ਮਨਹੂਸ
 ਦਿਨ ਵੀ ਦੇਖਣੇ ਪਏ ਜਦੋਂ ਏਨੀ ਬਰਬਾਦੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ
 ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਅਨੁਭਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੌਰ ਹਾਲਤਾਂ
 ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਅੰਤਰ ਦਾ ਕਹਿਰਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪ ਇਕ
 ਚਤੁਰ ਆਰਗੇਨਾਈਜ਼ਰ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਜਥੇ ਬੰਦਕ ਸ਼ਕਤੀ ਅਪਾਰ
 ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਲਮਹੇ ਅਰਸੇ ਲਈ ਸ਼੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ

ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਬਿਖੜੇ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ (ਕੂਕਿਆਂ) ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਦਾ ਇਹ ਸਮਾਂ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਲੇਖ ਲਾਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੂਰ-ਦਰਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਤਨਜ਼ੀਮ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਲੂਣ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਬਖਸ਼ਿਆ ਤ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਉਚਰੀ ਪਧਰ ਤੇ ਲਿਆ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਧੇਰੀ ਜਥੇਬੰਦ ਸੰਪਰਦਾਏ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਖੜਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਡਿਸਿਪਲਿਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਰਤਾ ਸੀ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ

੧੮੮੧, ੧੮੮੨ ਵਿਚ ਕੂਕਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੇ ਨਿਰਚਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਕਈ ਬਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਐਸੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਪਕਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕੁਰਹਿਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਰਹਿਤ ਪਰਣਾਲੀ ਜਾਂ ਰਹਿਤ-ਮਰਯਾਦਾ ਬੱਧੀ ਸੀ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਣ ਲੈਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਉਚਤਾ ਦੁਦਤਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਸੇ ਹੋਏ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਸਿਖਾਂ 'ਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਵਿਧਾਨ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿਖ ਇਹਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ। ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਸਿਖੀ ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ ਇਹ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਕਈ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤੀ।

ਕੁਝ ਤਾਂ ਜ਼ਾਤੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਿਯਮ ਸਨ, ਕੁਝ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਕੁਝ ਸਿਆਸੀ ਸਨ । ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਰਦਾਰ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਜਾਂ ਰਹਿਤਨਾਮੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ:—

(ੳ) ਵਿਅਕਤੀ ਗਤ ਨਿਯਮ:

ਮਾਸ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ । ਸ਼ਰਾਬ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਪੀਣੀ । ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜਾਂ ਪਜਾਈ ਤੀਵੀਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ । ਕਦੇ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ । ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਕਰਜ਼ੇ ਉਤੇ ਕੋਈ ਸੂਦ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ।

(ਅ) ਸਮਾਜਕ ਨਿਯਮ:

ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵਚਣਾ ਹੈ । ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਤੋਂ ਘਟ ਉਮਰ ਦੇ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਾਦੀ ਲਈ ਕਦੇ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ । ਵਟੇ ਸਟੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ । ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਤੇ ਦਾਜ ਆਦਿ ਵਜੋਂ ਕੀਮਤੀ ਤੁਹਫੇ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਦੇਣੇ । ਪਾਲਤੂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਖੱਸੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ।

(ੲ) ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਯਮ:

ਹਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਾ ਇਹ ਪਰਮ ਕਰਤੱਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਗੇ । (ਸਣਕੇਸੀ) ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੇ । ਨਿਤ-ਨੇਮ ਕਰੇ ਤੇ ਉਂਨ ਦੀ ਮਾਲਾ ਫੇਰੇ । ਹਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਧੀ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਏ (ਦੂਜੇ ਸਿਖ ਚੰੜਦਾਰ ਪੱਗਾਂ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਲੜ ਮਥੇ ਤੇ ਇਕ ਕੋਣ ਤੇ ਆ ਕੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।) ਹਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਾ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਊਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਪਸ਼ੂਆਂ

ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰੇ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਬਚਾਏ ।

(ਸ) ਰਾਜਨੀਤਕ ਨੀਯਮ:

ਕੋਈ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰੇ । ਕੋਈ ਨਾਮਧਾਰੀ ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਭੇਜੇ । ਕੋਈ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾਵੇ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਝਗੜਿਆਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ।

ਕੋਈ ਨਾਮਧਾਰੀ ਬਦੇਸ਼ੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰੇ ।

ਕੋਈ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਡਾਕਖਾਨਿਆਂ ਤੇ ਤਾਰ ਘਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰੇ ।

੧੮੬੩ ਦੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਜਿਹੜਾ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਉਪਰੋਕਤ ਪਣ ਹਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਈ ਨਿਭਾਉਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ । ਹਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਨੂੰ ਰਸਮ ਚੁਕਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਸੇ ਹੋਏ ਇਹਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰੇਗਾ ।

ਏਸਤਰ੍ਹਾਂ ੧੮੬੩ ਤੋਂ ਹੀ ਕ੍ਰੋਕੇ ਘਰ ਦਾ ਕਤਿਆ ਹੋਇਆ ਖੱਦਰ ਪਉਂਦੇ ਸਨ, ਉਂਨ ਦੀ ਮਾਲਾ ਜਪਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕਰਤਵਾਂ ਦੇ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਐਸੇ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਉਪਰ ਦਸੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ । ਬਾਅਦ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਤੇ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪੈ ਗਿਆ ।

ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਤੇ ਖਿਲਾਫਤ ਲਹਿਰ

ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਟੱਕਰ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਗਰੀਬ-ਬਖ਼ ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ

ਹੋਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਬੁਰਖਾਨੇ ਖੁਲ੍ਹਵਾਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੂਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਇਸ ਪਖੋਂ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਖਦਰ-ਧਾਰੀ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰਵਈਯੇ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ਅੰਦੋਲਣ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਜੁਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕੂਕੇ ਵੈਸਨੇ ਜਾਂ ਪਕੇ ਨਾਕਾਹਾਰੀ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਕੂਕੇ ਗਰੁ-ਸੇਵਾ ਤੇ ਗਰੁ ਪਾਲਣ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਵੀ ਗਰੁ-ਰਖਸ਼ਾ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਜਦੋਂ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਇਹ ਭਾਰਤ--ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਦੋ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਅੰਦੋਲਣ ਸੀ। ਇਕ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ (ਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਖੂਨੀ ਸਾਕਾ ਕੀਤਾ ਸੀ) ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਖ਼ਿਲਾਫਤ ਤਹਿਰੀਕ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉਤੇ ਬੜੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਦੋਲਣ ਚਲਾਇਆ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਘਟੇ ਘਟ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਲਈ ਦੋਸਤੀ ਪਾਈ ਹੈ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫਤ ਦੇ ਕਾਜ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਗਰੁ--ਰਖਿਆ ਦਾ ਇਕ ਰਸਤਾ ਲਭਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਤਸੱਵਰ ਜਾਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਉਸਨੂੰ ਗਰੁ ਰਖਿਆ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਕਾਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਨਖੇੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਤਹਿਰੀਕ ਦਾ ਗਰੁ ਰਖਿਆ ਨਾਲ ਵੀ ਸਬੰਧ ਸੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫਤ ਦੀ ਤਹਿਰੀਕ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਧੜੇਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ

ਸੀ। ਵੈਸੇ ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਹਿਰੀਕ ਸੀ।

ਜੇਕਰ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਤੱਤਾਂ ਜਾਂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਗੇ ਲਿਐਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਲਹਿਰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਮਕਸਦ ਤੋਂ ਸਖਣੀ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਗਊ ਰਖਿਆ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਖਾਸ ਹਿਸਾ ਗਊ-ਭਗਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਇਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਖੁੱਸ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ।

ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ੧੮੭੦ ਤੇ ਓਸਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ “ਕੌਮ” ਤੇ “ਆਜ਼ਾਦੀ” ਬਾਰੇ ਜਿਹੜੀ ਧਾਰਨਾਂ ਸੀ ਉਹ ਅਜ ਵਰਗੀ ਹੀ ਹੈ। “ਰਾਸ਼ਟਰੀਅਤਾ” ਤੇ “ਸੁਤੰਤਰਤਾ” ਬਾਰੇ ਮੂਲ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾਵਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਏਸ ਲਈ ਏਸ ਗੱਲ ਵਲ ਮੁਨਾਸਬ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਨਾਲ ਹੀ ਕੂਕਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਠੀਕ ਠੀਕ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕੂਕਾ ਰੈਜ਼ੀਮੈਂਟ

ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਕੁਛ ਐਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਖ ਵੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿਚਣ ਦਾ ਹਕ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਤੱਤਾਂ ਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੇਕਰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਹਿਸੇ ਤੇ

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਠੀਕ ਠੀਕ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।

ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪਕੇਰਿਆਂ ਕੀਤਾ । ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਕੂਕੇ ਸੈਨਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਕਰੇ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਵਖਰੀ ਕੂਕਾ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ (ਜਦੋਂ ਕੂਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਕਹਿਰ ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਨਿਰ ਸੰਦੇਹ ਇਹ ਕੂਕਾ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਤੋੜ ਦੇਣੀ ਪਈ) ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਹਿਮੀਅਤ ਜਾਂ ਮਹੱਤਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਨੈਪਾਲ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੇ ਸਾਧਾਰਨ ਸਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਇਹ ਤੁਹਫੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਭੇਜੇ, ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਰਹਦਾਂ ਦੇ ਪਾਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸੰਬੰਧ ਸਨ । ਸਾਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਤਾਨਾਂ ਤੇ ਲਿਖੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦਾ ਅਜੇ ਤਕ ਇਲਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਸੁਚੇਤ ਮਨਾਂ ਉੱਤੇ ਰੂਸ ਦੀ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਤੇ ਰੂਸ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਲ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਕਦਮਾਂ ਬਾਰੇ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਰਭਾਵ ਸੀ । ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਵੀ ਕੂਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਾਫੀ ਅਸਰ ਸੀ । ਕੀ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਸਪਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਜੇ ਇਹ ਧਾਰਨਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਤਹਿਰੀਕ ਦੇ ਪਰਕਰਣ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਇਸ

ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖੋਜੀਆਂ ਵਲੋਂ ਵਧੇਰੀ ਰੀਸਰਚ ਤੇ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰੀਕਾਰਡ ਦੀਆਂ ਅਣਖੁਲੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਤੇ ਹਸਤ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਕਈ ਬੰਡਲ ਖੋਲਣ ਤੇ ਅਸਲ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਨੁਕਰਾਂ ਤੋਂ ਕਢ ਕੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਲਿਐਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੁਲੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਖੋਲਣ ਵਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਖੋਜੀਆਂ ਦਾ ਕਦੇ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ।

ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਰੂਸ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ

ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੁਝ ਸ਼ਹਾਦਤ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਏਲਚੀ (ਦੂਤ) ੧੮੮੧ ਵਿਚ ਰੂਸ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜ਼ਾਰ ਪਾਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ, ਕੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖ਼ੁਦ ਰੰਗੂਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜਲਾਵਤਨੀ ਜਾਂ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਰਗਰਮੀ ਲਈ ਹਦਾਇਤ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਜਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰੇ-ਰਨਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਅਫਸਰ ਤੋੜ ਤਕ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਚਿੰਤਿਤ ਤੇ ਪਟੇਸ਼ਾਨ ਸਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਾਧਨ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਪਰਕ ਕਾਇਮ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਵਲੋਂ ਇਸ ਚਿਠੀ ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ ਤੇ ਕਾਫੀ ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਹਦ ਦਰਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਪੇਸ਼ਬੰਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਲਗ ਪਗ ੩ ਸਾਲ ਤਕ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦਸਣ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤੀ ਰਖਿਆ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਜਗਾ ਤੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਖਿਆ

ਗਿਆ ਹੈ ।

ਛੇ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਐਸਾ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸਨ, ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਕੂਕੇ ਸਿਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰਧ ਰੂਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਜਾਂ ਗਠ ਜੋੜ ਦੀ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦ ਰਹੇ ਹਨ ?

ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਭਾਰੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੀ ਖੋਜ-ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਰੂਸ ਨਾਲ ਏਸ ਅਖੌਤੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੀ ਏਸ ਅੜਾਉਨੀ ਨੂੰ ਫੁਲਬਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਕੁਏਕਰ ਤੇ ਕੂਕੇ

ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਕਈ ਪਖਾਂ ਤੋਂ ਜਾਰਜ ਫਾਕਸ ਦੀ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਪਾਕੀਸ਼ਤੀ ਤੇ ਹਦ ਦਰਜੇ ਦੀ ਸਵਛੱਤਾ ਮੁੜ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਜਾਰਜ ਫਾਕਸ ਨੇ ਵਿਆਪਕ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕਾਫੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ । ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਸਾਢੇ ਤੇ ਪਵਿਤਰ (ਸਤਜੁਗੀ) ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ । ਜ਼ਾਹਿਰਾ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਦੇ ਪਖੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਕੁਏਕਰਜ਼ (ਈਸਾਈ ਭਿਖਸੂ) ਵੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਜਿੰਦ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਹੁਣ ਮੌਜੂਦਾ ਸ਼ਕਲ ਤਕ ਅਸੀਂ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਕੁਏਕਰ ਈਸਾਈ ਭਿਖਸੂਆਂ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ-ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾਂ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਤੋਰੀਆਂ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀਆਂ ਜੁਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ: “ਕੁਏਕਰ ਤੇ ਕੂਕੇ” ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਨਾਂ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ

ਜੁਲਦੇ ਹਨ। (ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰੀਯ ਨਾਂ ਹਮ ਆਵਾਜ਼, ਸੁਖਾਵੇਂ ਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਕੁਏਕਰ ਤੇ ਕੂਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਪਖੋਂ ਵੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਸਨ।) ਕੁਏਕਰ ਈਸਾਈ ਵੀ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਸਚੇ ਸੁਚੇ ਅਤੇ ਕਰੜੇ ਅਸੂਲਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਪਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ “ਇਕੋ ਮੁਲ” ਜਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਦਾਮ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਰਿਵਾਜ ਤੁਰਿਆ ਉਹ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਕੁਏਕਰਾਂ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਇਸ ਅਸੂਲ ਉਤੇ ਅਮਲ ਦਾ ਹੀ ਸਿਟਾ ਸੀ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਵਛੱਤਾ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਲੈਣ ਦੇਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸਚਾਈ ਤੇ ਸਵਛੱਤਾ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ।

੧੮੭੦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੀਤੇ, ਆਪ ਨੇ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਏਸ ਨਾਲ ਕੋਆਪਰੇਸ਼ਨ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਰੁਧ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ, ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਯੋਗ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਜਿਹੜੀ ਆਹੂਤੀ ਪਾਈ ਗਈ ਉਸ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਮਹਤਵ ਪੂਰਨ ਹਿਸਾ ਹੈ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਹੋਮ ਯਗ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ (ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ) ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਹਵਨ ਯਗ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੀਡਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਨੇਤਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉਘੇ

ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਸਨ। ਪਰ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕੱਟਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ: ਬਾਗੀਆਨਾਂ ਅੰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਹ ਇੰਜੈਕਸ਼ਨ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤਾ। ਆਪਦੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਰ-ਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਹ ਬਾਗੀਆਨਾਂ ਅੰਸ਼ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਕੁਝ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਲੀਡਰ ਜਿਹੜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਏ, ਉਹ ਖੁਦ ਵੀ ਚੰਗੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਜ਼ਾਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਘਰ ਦੇ ਕੱਤੇ ਹੋਏ ਖੱਦਰ ਤੇ ਦੇਸੀ ਖੱਦਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਆਰਡ ਕਰਜ਼ਨ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਭਾਰੀ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ ਹੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਲੀਡਰ ਇਸ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ।

ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਕੱਟੜ ਦੁਸ਼ਮਣ

ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਬ੍ਰਿਟੈਨਿਕਾ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਛਪੀ ਇਕ ਐਸੀ ਵਡ ਆਕਾਰੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਕਰੀਬ ੨੪੦੦੦ ਸਫੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਇਕ ਰੰਗੀਆਂ ਤੇ ਰੰਗੀਨ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ, ਸਾਹਿਤ, ਕਲਾ, ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ (ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ) ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੁਛ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੯੫੫ ਈ: ਦੀ ਛਪੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ੨੪ ਸੈਂਚੀਆਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਰੀਬ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ, ਰਿਆ ਏਤੀ ਮੁਲ ਪੌਣੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਵਿਚ ਖਰੀਦੀ ਗਈ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਕੂਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਅੰਸ਼ ਅਸੀਂ ਨਵਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਕੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਸੰਪਾਦਕ

ਇਨਸਾਈਕਲੋ ਪੀਡੀਆ ਬ੍ਰਿਟੈਨਕਾ, ਸੈਂਚੀ ੧੦, ੧੯੫੫ ਦੇ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿਚ, ਜੋ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਹੈ, ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੌਰ ਉੱਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਕੂਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਸਿਖ ਧਰਮ ਸੰਬੰਧੀ ਇਤਿਹਾਸ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਫਿਰਕੇ ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਕਾਇਮ ਰਹੀਆਂ। ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋਹੜਾ ਵਖੇਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਦਬਦਾ ਤੇ ਮਧਮ ਪੈਂਦਾ ਗਿਆ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਅਸਰ ਕਾਫੀ ਘਟ ਗਿਆ।

ਏਸ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਵਿਚ ਕੂਕੇ ਭਾਵੇਂ ਥੋੜੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਨ ਆਪਣੇ ਇਨਤਹਾ—ਪਸੰਦ ਅਸੂਲਾਂ ਅਤੇ ਰਹੁ ਰੀਤ ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਖ਼ੁਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਡਟੇ ਰਹੇ।.....

ਜਦੋਂ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਪੁਨਰ ਜਾਗਰਤਾ ਆਈ, ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕਬੂਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਖ ਵਖ ਜਥੇ ਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਹੁਲਾਸ ਦਾ ਇਕ ਹੜ੍ਹ ਆ ਗਿਆ। ਇਸਦੀ ਇਕ ਵਿਖਿਆਤ ਤੇ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਮਿਸਾਲ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। (ਕੂਕੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਉਚੀ ਉਚੀ ਕੂਕ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ।) ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਕੇ ਪੈਟੇਕਾਰ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਰਾਜ਼ਦਾਰੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗੁਪਤ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ।

ਏਹੋ ਜੇਹੀਆਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਏਹੋ ਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅਕਸਰ ਜੁੜ ਹੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਵਡੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਉਚੀ ਤੇ ਸਿਧੀ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੂਕੇ ਆਪਣੇ ਗਲ ਵਿਚ ਉਂਨ ਦੀ ਮਾਲਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੂਕੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਫੌਜੀ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਤੋਂ ਕਦੇ ਪਰਦਾ ਨਹੀਂ ਚੁਕਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਲੋਕ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਕਟੜ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ। ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕੂਕੇ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਮੁਸਲਿਮ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਗਰੀਬ-ਬਧ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ਼ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਇਹਤਿਆਤ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੁਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ।

੧੮੭੨ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੀ ਮੁਸਲਿਮ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਇਕ ਹਮਲੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ।

ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਵਿਰੁਧ ਬੜਾ ਸਖਤ ਕਦਮ ਚੁਕਿਆ। ਇਸਨੇ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧ ਬਾਗ਼ੀ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਵਾ ਦਿਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਸਖਤ ਐਕਸ਼ਨ ਕਾਰਨ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਇਹ ਬਗ਼ਾਵਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦਬਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਦਾ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਖਤ ਸੀ। ਨਿਰ ਸੰਦੇਹ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਏ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਸਿਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਫੈਲ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਜਾਗ ਪਿਆ।

ਪਰ ਜੇਕਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਇਸ ਤੋਂ ਘਟ ਫੈਸਲਾ ਕੁਨ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਅਵਸਰ ਤੇ ਅਯੋਗ ਖੂਨ ਖਰਾਬਾ ਹੁੰਦਾ।

ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਚਲ ਪਈ ।
ਕੇਵਲ ਅਕਾਲੀ ਹੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ । ਨਿਰਮਲੇ ਵੀ
ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਇਸ ਮਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਨਾ ਰਹੇ.....ਅਕਾਲੀਆਂ
ਨੇ ਕੇਵਲ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿਤਾ ।

ਗੁਰੂ ਕਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਨੈਪਾਲ ਸਰਕਾਰ

[ਸ੍ਰ. ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਨੰਗਲ (ਲਧਿਆਣਾ)]

ਉਥੇ ਲੰਮੇ, ਭਰਵੇਂ ਗਠਿਤ ਸਰੀਰ ਵਾਲੇ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਘੇਰੇ ਦੇ ਉਹ ਸਜਣ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਕੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਦੀ ਖੋਜ ਭਾਲ ਨਾਲ “ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ” ਹਿਸਾ ਪਹਿਲਾ ਛਪਵਾਇਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਨਾਮਧਾਰੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰ. ਜੀ ਨੂੰ ਏਹ ਸ਼ਰਫ਼ ਵੀ ਹਾਸਲ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਸਤਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪਦੀ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਪੜਵਾਨਗਾ ਦਿਤੀ।

ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ ਅੱਪ ਨੇ “ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ” ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਛਪਵਾਈ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹਰ ਇਤਿਹਾਸ ਲੇਖਕ ਲਈ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਣ ਨੂੰ ਅੰਗਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਭੀ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹਿਸਾ ੨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਕਾਰਜ ਕਰਮ ਦਾ ਮੰਨਤਵ

ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਨੂੰ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਅਧੀਨਤਾ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਣ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬੋਹਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਦਾਲਤਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ, ਹਸਪਤਾਲਾਂ, ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ, ਡਾਕਖਾਨੇ, ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ, ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਵਸਤਾਂ ਵਰਤਣ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵਸਤਾਂ ਵਰਤਣ ਤੇ ਰੋਕਾਂ ਲਾਈਆਂ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਕਾਰਯਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਕਰਕੇ ਆਪ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਉਚੇ ਅਤੇ ਨੁਚੇ ਮਨੁੱਖ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਚੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲ ਸਕਣ।

ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਲਤਨਤ ਵਿਚ ਮਿਲਾਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਚੱਪੇ ਚੱਪੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਹਿਨ ਸ਼ਾਹੀਅਤ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਾ ਦਿਤੀ। ੧੯੧੪ ਸੰਮਤ ਦੇ ਗਦਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਕਾਹੋਬਾਰ, ਕੰਪਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਚਲਦਾ ਸੀ।

ਸੰਨ ੧੭੬੦ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸੰਯੁਕਤ ਨੈਪਾਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹਾਰਾਜ ਅਧੀਰਾਜ ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨਾਰਾਇਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਤ ਕੇ ਕਠਮੰਡੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨਾਰਾਇਣ ਸ਼ਾਹ ਬੜਾ ਹੀ ਸਿਆਣਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨੀਤੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਰਚੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਫਰੰਗੀਆਂ ਮਲੇਛਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਭੂਮੀ ਚੋਂ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਬਗੈਰ, ਇਹ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਵੀ ਲਿਖੀ, ਕਿ ਜਦ ਇਹ ਮਲੇਛ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ (ਭਾਰਤ) ਨੂੰ ਛੱਡਣਗੇ ਤਦ ਨੈਪਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੜ੍ਹ ਬਨਾਉਣਗੇ। (ਨੋਟ ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਨੈਪਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੜ੍ਹ ਬਣੋਣਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ।)

ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨੈਪਾਲ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸੁਰੇਂਦਰ ਵੀਰ ਬਿਕਰਮ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਸੁਰੇਂਦਰ ਵੀਰ ਵਿਕਰਮ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜਰਨੈਲ ਭੀਮ ਸੈਨ ਥਾਪਾ ਸਮੇਤ ਬਨਾਰਸ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਡੋਰੇ ਪਾਏ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਤੇ ਜਰਨੈਲ ਭੀਮ ਸੈਨ ਥਾਪਾ ਬੜੇ ਘਬਰਾਏ। ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਇਕ ਉਦਾਸੀ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਸਮਝੋਣ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਦਨੀਤੀ ਧਾਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਦੀ ਡੋਲ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਮਹਾਤਮਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਕਠਮੰਡੂ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਤਾ ਉਦਾਸੀ ਮਹਾਤਮਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨੈਪਾਲ ਵਿਚ ਡੋਰੇ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਰਸਤਾਂ ਤੇ ਜਗੀਰਾਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਡੋਰਾ ਖਟਮੰਡੂ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਥਾਮੇਲ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਨਦੀਓਂ ਪਾਰ ਭੂੜ ਮੀਲ ਤੇ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਟਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਹੰਤ ਸਭ ਪੰਜਾਬੀ ਜੱਟ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਵਾਲਾ ਮਹੰਤ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਨੈਪਾਲ ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮਹੰਤ ਪਿੰਡ ਲੇਖੇ ਕਾਲੂਰ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਦਾਸ ਜੀ ਸਨ, ਜੋ ਕੁਛ ਸਾਲ ਹੋਏ, ਗੁਜ਼ਰ ਚੁਕੇ ਹਨ।

ਖਟਮੰਡੂ ਅਤੇ ਪਾਟਨ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਡੋਰੇ ਭੀ ਹਨ। ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਭੀ ਇਕ ਡੋਰਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਦੇ ਬਣਵਾਏ ਹੋਏ ਮੰਦਰ ਦਾ ਸਾਧੂ ਭੀ ਸਿਖ ਸੰਪਰਦਾਈ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੈਪਾਲ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ: ਥਾਪਾ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ, ਬਸਨੈਤ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ, ਅਤੇ

ਰਾਜਪ੍ਰੋਹਤਾਂ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ, ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਕਟਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਂ ਮੰਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਕਮਾਂਡਰ ਇਨਚੀਫ ਭੀਮਸੈਨ ਨੇ ਸੰਨ ੧੮੧੪ ਯਾ ਸੰ: ਬਿਕ੍ਰਮੀ ੧੮੭੧ 'ਚ ਆਪਣਾ ਇਕ ਦੂਤ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਮੁਰਾਸਲਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ:

ਬਹੁਮੁਲਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੁਰਾਸਲਾ

ਸਵਾਲ ਨੰ: ੧

ਕੀਖਾਲਸਾ ਅਤੇ ਗੋਰਖਾ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਮਿਲਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ? ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਪਲਾਸੀ (ਸ਼ਿਮਲੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਸਟੇਟ ਹਿੰਦੂਰ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ) ਵਲ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ੪੦-੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਉਪਰੋਂ ਅਤੇ ੨੦-੨੫ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਲੈਕੇ ਅਤੇ ਧੋਖਾਬਾਜ਼ (ਰਾਮ ਸਰਨ ਸ਼ਿਮਲਾ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਰਾਜਾ) ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ, ਸਾੜਿਆ ਤੇ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੋਰਖਾ ਫੌਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਥਿਆਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ।
-- ਇਕ ਘਸ਼ੜ
ਆਏ ਹਨ ਤੇ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ

ਸਵਾਲ ਨੰ: ੨

ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ :
(ਸ਼ਿਮਲਾ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਕਾਮ
ਪਹੁੰਚਣ, ਗੋਰਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਥੇ

ਖਾਤਮਾਂ ਕਰਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਨਾਹਣ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਿੰਜੋਰ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਸ੍ਰੀ ਮਹੋਦੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਂਦੀ ਪਲਾਸੀ ਹਿੰਦੂਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਜਿਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਗੋਰਖਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ।

ਸਵਾਲ ਨੰ: ੩

ਡੱਘ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਤੋਂ ਪਛਮ ਵਲ ਹਨ ਆਪਣੇ ਸਹਾਇਕ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਧੋਖੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਾਂਗੜੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਚਾਂਦਾ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹੋ ਲੋਕੀਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਬਰ ਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਥਾਨੇਦਾਰਾਂ (ਪੁਲਿਸ ਚੌਕੀਆਂ ਤੇ ਹਮਲੀ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਕਿਲਾ ਕਾਬੂ ਆਉਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਲਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਲਾ ਫੌਜੀਆਂ ਦੁਆਲੇ ਘੇਰਾ ਘਤੇ ਅਤੇ ਸਣੇ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਵੇ। ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੋਰਖਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗੜੇ ਦਾ ਕਿਲਾ ਗੋਰਖਿਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਹੋਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਖਿਆਂ ਦੇ ਪਖ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਪਖ ਲੈ ਲਿਆ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਰਾਏ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਧਨ ਇਕਠਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਬਕ-

ਤੀਆਂ ਸਿਖ ਅਤੇ ਗੋਰਖੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੇ ਹਕਦਾਰ ਨਹੀਂ । ਕਿਉਂਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਧਨ ਵਸੂਲਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਜਮਨਾ ਦੇ ਪਛਮ ਤੇ ਜਮੂੰ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵਲ ਸਥਿਤ ਹੈ ਤੇ ਕਾਹਲੂਰ ਸਮੇਤ ਬਾਰਾਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ । ਸਤਿਲੁਜ ਦੇ ਪਛਮ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਰਖਦਾ ਹੈ । ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਪਰਸ-ਪਰ ਮੁਆਹਦਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦਿਆਂ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਅਤੇ ਟੇਹਰੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਹਕੂਮਤ ਹੇਠ ਲੈ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਗੇ ।

ਸਵਾਲ ਨੰ: ੪

ਸਤਿਲੁਜ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਤਿਲੁਜ ਤੇ ਜਮਨਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ, ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਛਾ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਬਹਾਲ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਟੈਕਸ ਉਗਰਾਹੇ ।

ਸਵਾਲ ਨੰ: ੫

ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਗੋਰਖਾ ਸਰਕਾਰ ਤਦ ਤਕ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ ਜਦ ਤਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਾ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਗੋਰਖੇ, ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜਕੇ ਤਦ ਤਕ ਲੜਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਜਦ ਤਕ ਹੇਠ ਲਿਖੇ

ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਿਚਕਾਰ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੇ ।

(ੳ) ਗੋਰਖਾ ਸਰਕਾਰ, ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ, ੧੫,੦੦੦ ਫੌਜੀਆਂ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗੀ ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਜਮਨਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਗੀਆਂ ।

(ਅ) ਗੋਰਖਾ ਸਰਕਾਰ ੩੦,੦੦੦ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਹਰਦੁਆਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਗੀਆਂ ।

(ੲ) ਗੋਰਖਾ ਸਰਕਾਰ, ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ, ੬੦,੦੦੦ ਫੌਜੀਆਂ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਫ਼ੈਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਗੀਆਂ ।

(ਸ) ਅੰਤਮ ਤੌਰ ਤੇ, ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਫੌਜੀ ਲਖ ਨਊ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਗੋਰਖਾ ਸਰਕਾਰ ੧ ਲਖ ਫੌਜੀਆਂ ਨਾਲ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ, ਨਾਲੇ ਨੈਪਾਲ ਦੇ ਭਾਗਦਾਰ ਵੀ ਓਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣਗੇ ।
ਸਵਾਲ ਨੰ: ੬

ਪੰਡਿਤ ਪਦਮਪਤੀ ਨੈਪਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਬਣਕੇ ਦਖਣ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਗਠਜੋੜ ਕਰਨ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਦੌਲਤ ਰਾਓ ਸਿੰਧੀਆ, ਮਲਹਾਰ ਰਾਓ ਅਤੇ ਮੀਰ ਖਾਨ ਹਨ । ਨੈਪਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਖਣੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕਲਾਮੀ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਪਰਸਪਰ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੋਰਖਿਆਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾਉ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ (ਨੈਪਾਲੀਆਂ) ਖਲਾਇਤ-ਪਤਰ (ਮੌਢੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਦੂਤ) ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਏਸੇ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦਿਆਂ ਭੇਜਿਆ ਹੈ । ਸਾਡਾ ਦੂਤ ਸ਼ੰਕਰ ਪੰਤ ਇਹ ਖਬਰ ਲੈਕੇ ਆਇਆ ਹੈ

ਕਿ ਦਖਣੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਮਿਲਤ ਫੌਜਾਂ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਬਵੰਨੀਆਂ ਵਿਚ ਏਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜਾਂ ਘਟੋ ਘਟ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੀਕ ਦੂਜੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਪੁਜ ਜਾਣ ਗੀਆਂ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਜਿਤ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਏਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਮਰਹਟਾ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਗੋਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੈਦਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੋਪਖਾਨੇ ਅਤੇ ਰਾਈਫਲਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਵੀ ਹੈ।

ਸਵਾਲ ਨੰ: ੭

ਲਖਨਊ ਦਾ ਨਵਾਬ ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ (ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ) ਕਿਉਂਕਿ ਨਵਾਬ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਗਵਰਨਰ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨਾਲ ਅਖਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾ ਸਕਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਸਾਲ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰ ਵੀ ਲਈ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓਂ ਮਦਦ ਮਿਲਣ ਦੀ ਅਨਹੋਂਦ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦੁਆਵੇ ਕਿ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਨਜ਼ਾਮਾਬਾਦ ਦੇ ਇਲਾਕੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਦੀ ਨਵਾਬ ਸ਼ਜਾਉਦ ਦੌਲਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਨੂੰ ਕਢਕੇ ਬਾਕੀ ਕਠਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦੇਵੇ; ਤਾਂ ਲਖਨਊ ਦਾ ਨਵਾਬ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਗੋਰਖਿਆਂ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਦਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਅਤੇ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਾਰੇ ਹੀ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਜਾ ਬਨਾਰਸ ਤਕ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਣਗੀਆਂ ਜੇਕਰ ਨਵਾਬ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੈਨਿਕ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਵਾਪਸ

ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ, ਜੇ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ, ਵੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ। ਗੋਰੇ ਕੱਲੇ ਰਹਿ ਜਾਣ ਨਾਲ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਸਵਾਲ ਨੰ: ੮

ਜੇ, ਨਿਜ਼ਾਮਾਬਾਦ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੋਰਖਾ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ ਮਿਲ ਕੇ ਫਰਤੁਲਾ ਖਾਂ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਰਾਮ ਪੁਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਹੈ, ਨੂੰ ਖੱਤ-ਪਤਰ ਭੇਜਣ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਵਾ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਉਸਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ੩੦-੪੦, ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਧੇਲ ਖੰਡ ਦੇ ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸਵਾਲ ਨੰ: ੯

ਇਹਨਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਉਤੇ ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿਲੀ, ਆਗਰਾ, ਕਾਂਸ਼ੀ, ਤੇ ਗੰਗਾ ਤੇ ਜਮਨਾ ਦੇ ਵਿਚਲਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਮਿਲੇਗਾ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਰੁਦਰ ਪੁਰ, ਸੁਪਣਾਹਾ, ਬਿਲਾਹਾਟੀ, ਨਾਹਨ, ਕਾਂਗੜਾ, ਕਮਾਊਂ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿਸੇ ਹਨ। ਤੇ ਗੋਰਖਿਆਂ ਨੂੰ ਬਟੋਲੀ ਦੇ ਪਛਮ ਵਿਚ ਸਥਿਤ, ਨਾਜ਼ਮਾਬਾਦ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਤੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਇਲਾਕਾ ਮਿਲੇਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਾਜੀ ਪੁਰ, ਬੇਲੀਆ, ਤਿਰਹੌਤ, ਮਹਾ ਨਦੀ ਪੂਰਨੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਰਸ਼ਦਾ ਬਾਦ, ਪਟਨਾ, ਬਾਰੀ ਖੰਡ, ਗਿਆ ਤੇ ਨਵਾਬ ਕਾਸਿਮ ਅਲੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਵਾਦੇਵੀ ਹਾਰਾ ਅਤੇ ਦਖਣ ਵਿਚ ਮੁਰਾਨਪਟਮ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਟੀਪੂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਮਿਲੇਗਾ।

ਸਵਾਲ ਨੰ: ੧੦

ਇਸ ਵਿਚਾਰੀ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਰਤੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਇਸ

ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸੰਮਿਲਤ ਫੌਜਾਂ ਚੇਤਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ (ਬਿਕਰਮੀ ਸੰਮਤ ੧੮੭੧ ਮੁਤਾਬਕ ੧੮੧੪ ਸੰਨ ਈਸਵੀ) ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚਣ। ਹਾੜ ਸਾਉਣ ੧੮੭੨ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਲਖਨਊ ਪਹੁੰਚਣ ਅਤੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ (ਚੁਮਾਸਾ) ਉਥੇ ਕੈਂਪ ਲਾਈ ਰਖਣ। ਦੁਸਹਿਰੇ (ਦਸਵੀਂ ਟਿਕਾ) ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਦਿਨ ਤੇ ਬਨਾਰਸ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦੇਣ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੇ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਦੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਅਸੀਂ ਮੁਰਸ਼ਦਾਬਾਦ ਪਹੁੰਚਣ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਜੇਕਰ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਗੋਰਖਾ ਸਰਕਾਰਾਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰਨ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਲੈਕੇ ਇਕ ਮੁਠ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਸੂ ਪਟੀ ਨਾਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਜਿਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਗੇ।

ਸਵਾਲ ਨੰ: ੧੧

ਇਹਨਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਿਛੋਂ, ਗੋਰਖਿਆਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਸੀਮਿਤ ਹੋਵੇਗਾ ਮਹਾ ਨਦੀ, ਕਣਕ, ਤਿਸ਼ਤਾ, ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੱਧ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਉਤਰ ਦੇ ਪਾਸੇ ਗੋਰਖੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਬਣਾਉਣਗੇ। ਮੁਰਸ਼ਦਾਬਾਦ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੀਕ, ਗੋਰਖਾ, ਮਰਹਟੇ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਗੀਆਂ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤੇ ਮਰਹਟੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਦਖਣ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜੀ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਗੇ। ਮੁਰਸ਼ਦਾਬਾਦ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਮਰਹੱਟਾ ਤੇ ਗੋਰਖਾ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਗੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨਗੇ, ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ, ਗੋਰਖਿਆਂ ਜਾਂ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਗੇ, ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਅਪਣੀ ਫੌਜ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਅਡੇ ਬਣਾਉਣਗੇ। ਅਟਕ ਭੀ ਇਸ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼

ਕਾਬਲ (ਪਠਾਨ ਇਲਾਕਾ) ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਮੁਸੀਬਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ,
ਤਾਂ ਗੋਰਖਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਮਰਹਟੇ, ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ
ਮਦਦ ਲਈ ਪਹੁੰਚਣ।

ਸਵਾਲ ਨੰ: ੧੨

ਜੇ ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਆਗਰੇ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਸਤੇ ਸਿਧੇ ਜਾਂਦੇ
ਹਾਂ, ਤਾਂ ਪੂਰਵ ਵਿਚ ਜਮਾਂ ਹੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਨੂੰ
ਨਹੀਂ ਕੱਟ ਸਕਾਂਗੇ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਪਰਯਾਗ ਦੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਜਿਤ
ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਆਗਰੇ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੀ ਕੁਮਕ ਨੂੰ ਅਸੀਂ
ਕੱਟ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਆਗਰੇ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ
ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਕ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਅਣ-
ਹੋਂਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਖਾਲਸਾ, ਗੋਰਖਾ ਤੇ ਮਰਹਟਾ ਸਰ-
ਕਾਰਾਂ ਇਕ ਮੁਠ ਹੋਕੇ ਯਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਭਰਤ
ਪੁਰ ਦੇ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਭੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ
ਲੈਣਗੇ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ
ਦਾ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਿਰਣਾ ਕਰ
ਲੈਣਗੇ।

ਸਵਾਲ ਨੰ: ੧੩

ਸਾਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸੰਖਿਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੱਸੀ ਗੱਲ
ਬਾਤ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਵੋਗੇ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਨੂੰ
ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੱਸੋਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ
ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਿਮਤੀ ਜਾਂ ਅਸਹਿਮਤੀ ਹੋਵੇ। ਸਾਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ
ਮੌਕਾ ਪਛਾਣੋਗੇ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ, ਅਤਿਅੰਤ ਲਾਭ ਖਾਤਰ
ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਕਦਮ ਉਠਾਓਗੇ। ਐਸੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ
ਜਿਹੜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅਜੇਹਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ

ਪਾਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਫੇਰ ਮਸ਼ਵਰੇ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨਾ।

ਤਾਰੀਖ ਮਾਘ ਦੀ ੧੩ ਵਦੀ ਦਾ ਦਿਨ ੩, ਮੰਗਲਵਾਰ
ਸੰਮਤ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ੧੮੭੧।

ਮਹਾਰਾਜ ਨੈਪਾਲ ਅਤੇ ਭੀਮ ਸੈਨ ਥਾਪਾ ਦੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ
ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਕਢਣ ਦੀ ਇਹ ਸਕੀਮ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ।
ਸੰਨ ੧੮੧੬ ਵਿਚ ਗੋਰਖਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਰਾ ਦਿਤਾ। ਸਰੋਸੀ
ਦੇ ਸੰਧੀ ਪੜ੍ਹ ਅਨੁਸਾਰ ਗੋਰਖਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਵਡਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹ
ਲਿਆ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਗੋਰਖਿਆਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਗਾਹੜੇ ਹੁੰਦੇ
ਚਲੇ ਆਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ,
ਪਠਾਨ, ਸਿਖ, ਪੂਰਬੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ
ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੋਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਰਜਮਣਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।
ਇਹ ਗੋਰਖੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਹੌਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਤੇ ਅਜ ਵੀ
ਨੈਪਾਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੋਰਖੇ ਨੂੰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਲਹੌਰਾ ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾਓ
ਤਦ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਨਰਲ ਮਾਤਾਬਰ ਸਿੰਘ ਥਾਪਾ, ਗਗਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜੰਗ
ਬਹਾਦਰ ਇਹ ਸਭ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ
ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ
ਮਿਰਤੂ ਪਿਛੋਂ ਜਨਰਲ ਮਤਾਬਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਨੈਪਾਲ
ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਕੰਪਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮ ਬੜੇ ਹੀ
ਸਿਆਣੇ ਅਤੇ ਨਿਡਰ ਸਨ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ
ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਜੜਬੇ ਦੀ ਲੇਸ ਮਾਤਰ ਵੀ ਅੰਸ ਨਹੀਂ।
ਨੌਕਰੀ, ਪੈਸੇ, ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਭਾਈ ਨੂੰ ਭਾਈ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜਾਕੇ ਆਕੀ
ਭਾਈ ਨੂੰ ਮੁਕਾਇਅ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ,
ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁਧ, ਸਿਖ ਨੂੰ ਸਿਖ ਦੇ ਵਿਰੁਧ,

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਖੜਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਸ਼ਟ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਨੀਤੀ ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਵਾਬਾਂ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ । ਨਿਜ਼ਾਮ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੀ ਕਦੀ ਤਾਂ ਹਮੈਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਦੀ ਉਹਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣੇ । ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਦਾ ਬੀ ਬੀਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ੧੮੦੩ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਆ ਡੇਰੇ ਲਾਏ । ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਇਤਨੀ ਕੁ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਕਿ ਨਾ ਹੀ ਮਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਬਿਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਜਿਉ ਸਕਦਾ ਸੀ ।

ਸੰਨ ੧੮੦੩ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਸਿਰਫ ਨੈਪਾਲ ਸਰਕਾਰ ਜਮਨਾ ਤੇ ਅਟਕ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ, ਸਿੰਧ ਦੇ ਮਾਲਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਮੀਰ ਕੋਇਟਾ ਕਲਾਤ ਬਲੋਚਸਤਾਨ ਦੇ ਬਲੋਚੀ ਸਰਦਾਰ ਕਾਬਲ ਦੇ ਦੁਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ, ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਇਕ ਜਾਂ ਦੂਸਰੀ ਸੂਰਤ ਨਾਲ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਸਨ । ੧੮੦੩ ਤੋਂ ੧੮੫੦ ਤਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਉਤਰ ਪਛਮ ਵਲ ਦੇ ਸਵਤੰਤਰ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ, ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ ਦੀ ਰਿਆਸਤ, ਖੈਰ ਪੁਰ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਸਿੰਧ ਤੇ ਬਿਲੋਚਸਤਾਨ, ਕਲਾਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ੇਖਾਂ ਅਬਵਾ ਮਲਕ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਅਮਾਨ ਮਸਕਤ ਅਦਨ ਆਦਿ ਭੀ ਸੰਧੀਪਤਰ ਰਾਹੀਂ ਅਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਏ । ਸੰਨ ੧੮੫੦ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਹਵਾਂ ਅੰਦਰ ਨੈਪਾਲ ਹਿੰਦੂ ਸਵਤੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰਯ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਉਤਰੀ

ਪਛਮੀ ਹਦ ਵਲ ਅਫਗਾਨਸਤਾਨ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਮਹਾਰਾਜ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ੧੮੪੫ ਵਿਚ ਵੇਚ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਹਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਅਖ ਬਰਮਾ ਤੇ ਸੀ, ਸੋ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਲਤਨਤ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲੈਣ ਪਿਛੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਬਰਮਾ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਅਧ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਬਰਮਾ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਅਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੀਤੀਵਾਨ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਨੈਪਾਲ ਦਾ ਸਵਤੰਤਰ ਰਾਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਲਿਖੇ ਸੰਧੀਪਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਕਚੇ ਧਾਗਿਆਂ ਨਾਲ ਬਧੀ ਹੋਈ ਇਕ ਬਹੁਤ ਤਿਖੀ ਧਾਰ ਵਾਲੀ ਤਲਵਾਰ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਹਮਲੇ ਦਾ ਡਰ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੇ ਸੰਨ ੧੮੧੮ ਤੋਂ ਹੀ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਨੈਪਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਸਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਵੈਸੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਹ ਅਖਾਣ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਹੱਦ ਅੰਦਰ ਇਕ ਇਕਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ ਪਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਨਧ ਬਧ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਨੈਪਾਲ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹੀ ਸਿਆਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ੨੨ ਸਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੈਪਾਲ ਦੇ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਾਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਪੰਚ ਸਰਕਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਅਧੀਰਾਜ ਨੇ ਭੀਮ ਸੈਨ ਥਾਪਾ, ਨੈਪਾਲ ਦੇ ਚਤੁਰ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਭੀਮ ਸੈਨ ਥਾਪਾ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਉਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਲਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ

ਬੁਰਛਾ ਗਰਦੀ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਭੀਮ ਸੈਨ ਥਾਪਾ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਾਲਾ ਪਾਂਡੇ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪਾਂਡੇ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਬਣਿਆ। ਇਸਨੇ ਨੈਪਾਲ ਵਿਚ ੩ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵਧ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹਰ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਲੋਕੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲੜਣਗੇ। ਐਸੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਨੈਪਾਲ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤਰਾਈ ਤੋਂ ਅਗਾਹਾਂ ਯੂ. ਪੀ. ਵਾਲੀਆਂ ਫੌਜੀ ਲਾਮਡੋਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ, ਤਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉੱਖੜ ਜਾਂਦੇ। ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਜਾਚਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੇ ਖਟ-ਮੰਡੂ ਵਿਚੋਂ ਐਸੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਕਿ ਪਾਂਡੇ ਜੀ ਭੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਨਰਲ ਮਾਤਾਬਰ ਸਿੰਘ ਥਾਪਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਿਆ। ਇਹ ਜਰਨੈਲ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਉੱਘਾ ਦਰਬਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਵਡੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਜ਼ਾਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਡਰ ਸੀ, ਕਿ ਜੇਕਰ ਗੋਰਖਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਕੇ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲੜੀ, ਤਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਰ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਲਈ ੧੮੪੫ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜੀਂਦਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਜਨਰਲ ਮਾਤਾਬਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤ ਸੌ ਸਾਥੀ, ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਜੁਟ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਨੈਪਾਲ ਦੇ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਕੋਟ ਵਿਚ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਬਕਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਬਟਕਾ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਰੰਗ ਲਿਆਈ ਅਤੇ ਨੈਪਾਲ ਦਾ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਯਾਤ੍ਰਿਨ ਸਰਕਾਰ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ, ਥਾਪਾ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦਾ ਭਾਣਜਾ ਸੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਚੁਨਾਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੌਕਰਾਨੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਭੱਜ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਈ ਅਤੇ ਨੈਪਾਲ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ, ਏਥੇ ਉਸਦਾ ਬੜਾ ਸਨਮਾਨ ਹੋਇਆ। ਬਾਪਾਖਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਇਕ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਠਿਕਾਣਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਰਸਦਾਂ ਤੇ ਖਰਚ ਮਿਲਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। ੧੮੫੦ ਦੇ ਲਗਭਗ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਨੈਪਾਲ ਵਿਚ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਲਤਨਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇਵਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਨੈਪਾਲ ਦੇ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਜੰਗ ਬਹਾਦੁਰ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਭੀ ਇਹ ਰੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਠ ਗਈ ਸੀ, ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਿਤਰ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਜਦ ਭੀ ਦਾਓਂ ਲਗਾ, ਇਹ ਨੈਪਾਲ ਨੂੰ ਭੀ ਪੰਜਾਬ ਵਾਕਰ ਹੀ ਬਫ ਲੈਣਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਉਪਰੋਂ ਉਪਰੋਂ ਟੈਜ਼ੀਡੈਂਟਾਂ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਮੁਲਾਹਜ਼ਾ ਰਖਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਬੜਾ ਹੀ ਚੌਕੰਨਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

੧੮੫੧ ਵਿਚ ਨੈਪਾਲ ਅਤੇ ਤਿੱਬਤ ਵਿਚ ਜੰਗ ਛਿੜ ਗਈ। ਨੈਪਾਲੀਆਂ ਨੇ ਤਿੱਬਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਤਿੱਬਤ ਦੀ ਰਾਜ-ਧਾਨੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬੜੀਆਂ ਕਰੜੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨਵਾਈਆਂ। ਜੰਗ ਬਹਾਦੁਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਰਨੈਲ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿਖ ਤੋਪਚੀ ਤਿੱਬਤੀਆਂ ਦੇ ਕੈਦਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪਏ ਸੜ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਕੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾਂ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ ਦੀ ਕਾਢ, ਉਚਿਆਂ ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਚੱਮ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਭੀ ਤਿੱਬਤੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹਨ। ਸੋ ਉਸਨੇ ਸੰਧੀ ਨਾਮੇ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਲਿਖਵਾਈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਕੈਦੀ ਜੋ ਤਿੱਬਤੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹਨ, ਨੈਪਾਲ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ।

ਇਹ ਸਿਖ ਕੈਦੀ ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਸਮੇਤ ਖਟਮੰਡੂ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੪੦ ਯਾ ੫੦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨੈਪਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਹੀ ਇਜ਼ਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਰਖ ਲਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੇ, ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਾਣੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਹੋਣਗੇ।

ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਸਮੇਂ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਖੀਰ ਵਕਤ ਤੇ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੋਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕਰਨਲ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਲਖਨਊ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੁਟਿਆ, ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਗੋਰਖੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਗਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਬਹਾਦੁਰ ਨੂੰ ਇਹ ਲਾਲਚ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੰਗ ਜਿਤਣ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਨੈਪਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ੧੮੧੬ ਦਾ ਖੁਸਿਆ ਹੋਇਆ ਇਲਾਕਾ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦੇਣਗੇ, ਪਰ ਜਿਤ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਬਹਾਦੁਰ ਨੂੰ ਇਲਾਕਾ ਮੋੜਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੰਦੇ ਭੱਜ ਕੇ ਨੈਪਾਲ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਨਾਨਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਰਾਣੀ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇਵੀ, ਨਵਾਬ ਅਬਦੁਲਮਜੀਦ ਲਖਨਊ ਵਾਲਾ, ਤਾਂਤੀਆਂ ਤੋਪੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜਪੂਤ ਨੰਦ ਰਾਮ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਜਰਨੈਲ ਦਾ ਖ਼ਤਾਬ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਸਭ ਨੈਪਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਬਹਾਦੁਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਪਨਾਹਗੀਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਨੈਪਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਭੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਨਾਨਾ ਸਾਹਿਬ

ਦੀ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਦੇ ਮਕਾਨ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਥਾਪਾਖਲੀ ਵਿਚ ਮਕਾਨ ਦੇ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਰਸਤ ਅਤੇ ਖਰਚ ਮੁਕਰਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਔਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਚਣ ਵਾਲੀ ਤੇਜ਼ ਬੁਧੀ ਨਾਲ ਇਹ ਨਿਸਚੇ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸਵਤੰਤਰ ਕਰਵੇਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਵਿਚ ਨੈਪਾਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਮਿਤਰਤਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਨੈਪਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਤੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਅਛਰਾ ਸਿੰਘ ਅਜੀਟਨ ਕਰਨਲ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ, ਸਰਦਾਰ ਮੋਤੀ ਸਿੰਘ ਅਜੀਟਨ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਲੂਏ ਦਾ ਪੁਤਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਿਖ ਚੰਗੀਆਂ ਅਸਾਮੀਆਂ ਤੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਅਛਰਾ ਸਿੰਘ ਜਦ ਭੀ ਕਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਛੁਟੀ ਤੇ ਆਉਂਦਾ, ਤਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੁਲੀਸ ਉਸਦੇ ਪਿਛੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਗਰ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਗਰੰਥਗੜ੍ਹ ਵਾਲਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਰਨੈਲ ਨੰਦ ਰਾਮ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕਠੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਬਿਬਾਂ ਨਾਲ ਭੁਟਾਨ ਦੇ ਦੇਵ ਰਾਜਾ ਤੇ ਨੈਪਾਲ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਮਿਤਰਾਈ ਦੋਬਾਰਾ ਗਠੀ ਗਈ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਡੂੰਘੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਦ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੂਬਾ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਖਚਰਾਂ ਮਝਾਂ ਦੇ ਬਿਉਪਾਰ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਨ ਗਏ, ਸਗੋਂ, ਇਸ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਡੀ ਵਿਉਂਤ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਨਵੀਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਮਗਰੀ ਮਿਲਦੀ ਜਾਏਗੀ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਗੁੰਬਲਾਂ ਖੁਲ੍ਹਦੀਆਂ ਚਲੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਦੇ ਮੋਢੀ

(ਮਹਿਤਾ ਸਾਧੂ ਭੋਲਾ ਨਾਥ ਜੀ, ਨਾਮਧਾਰੀ)

ਸਾਧੂ ਸ੍ਰੀ ਭੋਲਾ ਨਾਥ ਜੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਿਆਂ 'ਮਹਿਤਾ ਜੀ' ਕਹਿਕੇ ਪੁਕਾਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੂਰਵੀ ਸੰਧਿਆ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਆਏ। ਆਪ ਭਬਲ ਐਮ. ਏ. ਤੇ ਇਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਪੂਰਨ ਸਨਿ—ਆਸੀ ਸਨ। ਬਿਨਾ ਸਰਬਲੋਹ ਦੇ ਗੜਵੇ ਤੋਂ ਆਪ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਤੂ ਨੂੰ ਛੁਹਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਰਮ ਸਾਤਵਿਕ ਸਾਧੂ ਬਣ ਗਏ। ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਰਭਾਵ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਆਪ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਏਹ ਲੇਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚੋਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਅੰਤਰਾਤਮਾਂ ਆਪ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ।

ਕਾਂਡ ੧

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੱਸਾ ਜੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਇਕ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ

ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ (ਪੰਜਾਬੀ) ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਖੀ
 ਆਪ ਬਾਕੀ ਬਚਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਲਖਣ ਸਨ। ਆਪ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ
 ਈਸ਼ਵਰ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ
 ਇਹ ਬਾਲਕ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਇਕ ਮਹਾਨ ਅਵਤਾਰ ਤੇ ਇਕ
 ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਸੁਧਾਰਕ ਬਣੇਗਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਹਿ-
 ਨੇਈ ਸ੍ਰ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਸਿਖ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਮਾਂਦਾਰ ਸਨ। ਆਪ ਸੰਨ
 ੧੮੩੭ (੧੮੯੪ ਬਿਕਰਮੀ) ਨੂੰ ਸਿਖ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ।
 ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤੇ ਜੀਅ ਜਾਨ ਨਾਲ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।
 ਇਕ ਵਾਰੀ ਆਪ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਗਾਰਦ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ
 ਹੇਠ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨਾਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਹਜ਼ਰੋਂ
 ਵਿਚ ਗਿਆਰਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ
 ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ।
 ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ
 ਨਿੱਘਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਰਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ
 ਆਪ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਤਾਂ
 ਜੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਮਹਾਨ ਗੱਦੀ ਆਪ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਤਿ-
 ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਆਪ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿਤੀ। ਜਦੋਂ ਆਪ
 ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਕਪਾਟ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ।
 ਆਪ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ
 ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੱਟੀ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਕਰਦੇ
 ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਵਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਤੇ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਥੋੜੇ
 ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਪਵਿਤਰ ਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਰ ਨਾਰੀਆਂ
 ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਦੀ ਕੀਰਤੀ
 ਫੈਲ ਗਈ ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕੀ ਆਪ ਦੇ ਸਿਖ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਝੰਡੇ
 ਬਲੇ ਜਮਾਂ ਹੋ ਗਏ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦੀ:

ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਪਾਸ ਇਹ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖਤਾ ਉਲਟਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਘੜਾਈਆਂ ਰਪੋਟਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖੀ ਦੇ ਪਵਤਿਰ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜ ਸੂਬੇ ਥਾਪੇ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਸੂਬੇ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਸਤਾਰਾਂ ਸੂਬੇ ਨੀਅਤ ਕੀਤੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਆਇਆ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਆਪ ਹੁਣ ਕੇੜਾ ਕਦਮ ਚੁਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਆਪ ਨੇ ਕਮਾਲ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਉਤਰ ਦਿਤਾ 'ਘਰ ਘਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ।'

ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗਉ-ਬਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਈ ਬੁਚੜਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੁਚੜਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬੁਚੜਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕਤਲ ਕੇਸ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਥਵਰਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਜੁਰਮ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕਰ ਲੈਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜੁਰਮ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਨਿਹੰਗ ਅਕਾਰਨ ਹੀ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਬੁਚੜਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਕਾਤਲਾਂ, ਇਹਨਾਂ ਚਾਟ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਟਕਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

੬੬ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ

ਉਡਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ :

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੁਚੜਾਂ, ਇਕ ਕੋਤਵਾਲ ਤੇ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਈਸਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਬੁਚੜਾਂ ਨੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਗਊ-ਬਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਈਸਾਂ ਤੇ ਉਪਟੋਕਤ ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਬੁਚੜਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਦਿਤੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਇਮਦਾਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਬੁਚੜਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸੂਬੇ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਕਤਲ ਨਾਂ ਕਰਨ। ਆਖੀਰ ਜਦੋਂ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦਾ ਸਾਕਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ੬੬ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮੁਕਦਮੇ ਦੀ ਕੋਈ ਸੁਣਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਛਿਆਹਠ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਤਰਸ ਕਾਵਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਜਲਾਵਤਨੀ;

ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਇਸ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਮਗਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਥਾਪੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਇਕ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟਰੇਨ ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦੀਆਂ ਵਰਗਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ

ਬਾਅਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੇ ਆਪਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸੇਵਕ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਲਾ-
ਵਤਨ ਕਰਕੇ ਰੰਗੂਨ (ਬ੍ਰਹਮਾ) ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼
ਗਵਨ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਜੋਸ਼ ਫੈਲ ਗਿਆ।

ਰੰਗੂਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਈ ਸਾਲ ਤਕ ਰਹੇ। ਇਸ
ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਆਪਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ
ਮਰਗੋਈ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਏਥੇ ਕਈ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਾਫੀ
ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਏਨੇ ਲੰਮੇ ਸਫਰ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ
ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਪਹੁੰਚੇ। ੧੮੮੫ ਵਿਚ ਬਰਮਾਂ ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੇ
ਇਹ ਝੂਠਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਤੀ
ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਹਨ। ਇਕ ਉਘੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸ੍ਰ: ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਨੇ
ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਇਥੇ ਡਿਸਟਰਿਕਟ ਐਨਜੀਅਰ ਸਨ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਰਧਾ-
ਲੂਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ੧੮੮੯ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ।
ਸ੍ਰ. ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤਕ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਕੀਤੇ। ਇਸ
ਤੋਂ ਪਰਤਖ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ਇਸ ਐਲਾਨ
ਤੋਂ, ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਹਨ ਤੋਂ ਛੇ ਸਾਲ ਬਾਅਦ
ਵੀ ਜਿੰਦਾ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਲਖਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਤੇ ਬਰਮਾਂ
ਦੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜ਼ਾਹਿਰਾ
ਜ਼ਹੂਰ ਏਸੇ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਹਨ ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਯਾਤਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ
ਸਾਰੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਆਪ ਦੀ ਚੁਡੀਕ ਵਿਚ ਅਖਾਂ ਵਿਛਾਈ ਬੈਠੇ ਨੇ।
ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਤਾ ਈਮਾਨਦਾਰੀ, ਸਚਾਈ, ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਤੇ
ਸਭ ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਵਿਖਿਆਤ ਹਨ ਤੇ ਲੱਖਾਂ
ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਲਈ ਅਗਾਧ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ।

ਕਾਂਡ ੨

ਆਪਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ :

੧. ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੋ।

੨. ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਤਯਵਾਦੀ ਰਹੋ ।

੩. ਕਦੇ ਮਾਸ ਨਾ ਖਾਓ । ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾ ਪੀਓ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ ।

੪. ਕਦੇ ਚੋਰੀ ਨਾ ਕਰੋ ।

੫. ਕਦੇ ਪਰ ਇਸਤਰੀ ਗਮਨ ਨਾ ਕਰੋ । ਔਰਤਾਂ ਇਸਤਰੀ ਬਰਤ ਧਰਮ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਰਹਿਣ । ਆਪਣੀ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਡੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾਵਾਂ, ਆਪਣੇ ਜੇਡੀਆਂ ਨੂੰ ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਛੋਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਸਮਾਨ ਸਮਝੋ । ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਆਪਣੇ ਇਹ ਵਿਧਾਨ ਜਾਂ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਬਧੀ ਹੈ :—

(੧) ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿਕੀ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠੋ । ਲੋਹੇ ਦਾ ਗੜਵਾ ਲੈ ਕੇ ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਜਾਓ । ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਨਕੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੋ । ਧਰਮਸਾਲਾ ਜਾਕੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੋ । ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹੋ । ਸ਼ਬਦ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਹੋ ਜਾਓ ।

(੨) ਆਪਣੀ ਭੈਣ, ਪੁਤਰੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਨਾ ਵੇਚੋ ਤੇ ਵਟੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਕਰੋ ।

(੩) ਹਰ ਰੋਜ਼ ਘਟੋ ਘਟ ਇਕ ਘੰਟਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਬਿਤਾਓ ।

(੪) ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੋਜ਼ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਆਗਿਆ ਬਿਨਾਂ ਹਥ ਨਾ ਲਾਓ ।

(੫) ਕਿਸੇ ਪਰਤਿਸ਼ਠਤ ਤੇ ਪਰਵਾਣਿਤ ਗੁਰਮੁਖ ਪਾਸੋਂ ਭਜਨ ਪੁਛੋ ।

(੬) ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਜਾਂ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਦਾ ਘਾਤ ਨਾਂ ਕਰੋ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਤਾਓ ।

(੭) ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਤੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੋ ।

(੮) ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਕਬਾਬੀਆਂ, ਠੱਗਾਂ ਝੂਠੇ ਲੋਕਾਂ, ਜ਼ਾਨੀਆਂ ਪਰ ਇਸਤਰੀ ਗਮਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸੰਗਤ ਨਾ ਕਰੋ ।

(੯) ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ ਉਘੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰੋ ।

(੧੦) ਜ਼ਾਨੀਆ, ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਮੰਦੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਚੋਰਾਂ, ਝੂਠ ਬੋਲਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਨਾਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਰਨਾ ਦਿਓ ਕਿ ਓਹ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਭੈੜੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਛੱਡ ਦੇਣ ਤੇ ਅਗੇ ਤੋਂ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਿਧੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਚਲਣ ।

(੧੧) ਕੇਵਲ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਜਾਂ ਦਸਾਂ ਨਵਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾਓ ।

(੧੨) ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ, ਪਿਸ਼ੂਆਂ ਤੇ ਰਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮਖਲੂਕ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੋ ।

(੧੩) ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਦੁਰ ਵਿਵਹਾਰ (ਭੈੜਾ ਸਲੂਕ) ਕੀਤਾ ਹੈ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿਓ ।

(੧੪) ਮੁਕਦਮੇ ਥਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਚੋ ।

(੧੫) ਕੇਵਲ ਖਦਰ ਦੇ ਤੇ ਸੁਦੇਸੀ ਬਸਤਰ ਪਾਓ ।

(੧੬) ਇਸ ਗਲ ਲਈ ਈਸ਼ਵਰ ਪਾਸ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਸਿਮਰਨ ਕਰੋ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਹ ਅਰੋਗਤਾ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਚਿਰੰਜੀਵਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਰਬੀ ਦਾਤਾਂ ਹਨ ।

(੧੭) ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕਦਮੇ ਦੀ ਕੋਈ ਧਿਰ ਜਾਂ ਗਵਾਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

(੧੮) ਆਪਣੀਆਂ ਜੀਵਨ-ਲੋੜਾਂ ਉਹਨਾ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ
ਖਰੀਦੋ ਜਿਹੜੇ ਰਬ ਕੋਲੋਂ ਡਰਨ ਵਾਲੇ, ਸਚਿਆਰ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ
ਹੋਣ।

(੧੯) ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ।

(੨੦) ਮਿਲਾਪੜੇ, ਮਿਠ-ਬੋਲੜੇ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਘੁਲ ਮਿਲ
ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਉਦਾਰ-ਚਿਤ ਬਣੋ।

ਕਾਂਡ ੩,

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣਾਣ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ
ਤੋਰੀ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਰਹੁ ਰੀਤ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਇਹ
ਕੇਵਲ ਮਰਦਾਂ ਤਕ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਪਾਟੀ
ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਆਪਣੇ ਡੰਕੇ ਦੀ
ਚੋਟ ਨਾਲ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਰਦ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਬਰਾਬਰ ਹਨ।
ਆਪ ਨੇ ਮਰਦਾਂ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ
ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਭ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਕਿ
ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਤੇ ਹੁਲ ਲੁਕਾਈ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ। ਆਪਣੇ
ਉਹਨਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ
ਜਿਹੜੇ ਰੂਹਾਣੇ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾਂ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ
ਰੂਹਾਨੀ ਰਹਿਬਰਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਥਾ ਦਿਤੀ।
ਆਪਣੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਮਾਨਦਾਰ, ਸਤਿਆਵਾਦੀ ਤੇ ਉਚੇ ਸੁਧ
ਆਚਰਨ ਵਾਲੇ ਬਣਨ ਦੀ ਸੁਭ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ
ਪਿਆ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣਾ ਇਕ

ਨਵੀਂ ਰਹੁ-ਰੀਤ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਇਸ ਮੁਖਾਲਫਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਖੀਰ ਇਸ ਵਿਰੋਧ ਉਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਦੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਪਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਤੇ ਸਰਵ-ਪ੍ਰੀਯਤਾ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ।

ਕਾਂਡ ੪

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਚਾਈ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਅਨੁ-ਯਾਈਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰਤਿਸ਼ਠਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਸੱਚ ਦਾ ਧੱਲਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਛੱਡਣ। ਅਸਲ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸਚਾਈ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਨ। ਆਪ ਸਚਾਈ ਦੀ ਸਾਕਾਰ ਮੂਰਤੀ ਸਨ। ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗਊ ਬਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੁਚੜਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਏਸ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਿਹੰਗਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਜਰਮ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਉਹ ਤੁਰਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਜਾਣ ਤੇ ਅਦਾਲਤ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਜੁਰਮ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕਰ ਲੈਣ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਕਬਾਲ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਅਸਾਂ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਬੁਚੜਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਇਹ ਨਾਮਧਾਰੀ ਹਸਦੇ ਹਸਦੇ ਫਾਂਸੀਆਂ ਤੇ ਲਟਕ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ

ਬੁਢੜਾਂ, ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗਊ-ਬਧ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਰਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮਖਲੂਕ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮ (ਮਤਮਤਾਂਤਰ)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮੰਚਾਲਕਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਦੂਜੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭੋਜਨ ਬਸਤਰ ਤੇ ਜੋੜੇ ਆਦਿ ਵੀ ਦੇਣ।

ਆਪ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਨਮਤੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇਣ। ਆਪਣੇ ਜਿਹੜਾ ਲੰਗਰ ਚਲਾਇਆ ਉਹ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੰਗਰ ਮਜ਼ਹਬੀ ਪਖ ਪਾਤ, ਜਾਤ ਪਾਤ ਰੰਗ ਜਾਂ ਨਸਲ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਬਿਨਾਂ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਖ ਵਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਤੀ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਸੁਵਾਦਿਸ਼ਟ ਭੋਜਨ ਛਕਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਚਲਣ। ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਇਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਕਰਮ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ ਰਹਿਣ। ਆਪ ਨੇ ਸੰਤ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਪਵਿਤਰ ਧਰਮ

ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦਾਂ ਤੇ ਸਚਿਆਈਆਂ ਉਚ-ਆਚਰਨ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਰਬ ਤੇ ਉਸਦੇ ਬੰਦਿਆਂ, ਉਸ ਦੀ ਮਖਲੂਕ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੋ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਾਲਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ ਕਿ ਬਲਦਾਂ ਅਤੇ ਗਊਆਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕਰੋ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪਾਲਨਾ ਕਰੋ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਚਾਰਾ ਆਦਿ ਦਿਓ। ਆਪਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਵਛੇ ਵਛੀਆਂ ਲਈ ਕਾਫੀ ਦੁਧ ਛੱਡੋ, ਗਊ ਤੇ ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਬੁਚੜਾਂ ਪਾਸ ਨਾ ਵੇਚੋ। ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਖਸੀ ਨਾ ਕਰਾਓ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬਲਦਾਂ ਉਤੇ ਵਧੇਰਾ ਭਾਰ ਨਾ ਲਦੋ। ਜਿਹੜੇ ਬਲਦ ਜਾਂ ਗਊਆਂ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਵੇਚੋ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਕਿ ਹਲ ਵਾਹੁਣ ਜਾਂ ਖੂਹ ਗੇੜਨ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਬਲਦਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰਾ ਕੰਮ ਨਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਆਪ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਗਊਆਂ ਰਖਣ। ਆਪਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਪੇਂਡੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਸ਼ੂ ਚਾਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਮ ਲਾਟ ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜ਼ਮੀਨ ਰਾਖਵੀਂ ਰਖਣ। ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਟੁਕੜਾ ਕਾਫੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋਵੇ। ਆਪਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮਾਸ ਨਾ ਖਾਣ। ਆਪਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਸ ਖਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪਹੇਰਨਾ ਦੇਣ।

ਬਲਦ ਵਾਹੀ ਬਿਜਾਈ ਦੀ ਮੂਲ ਦੂਲ ਹਨ। ਤੇ ਗਊਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਲ ਬਚਿਆਂ ਲਈ ਦੁਧ ਮਖਣ ਤੇ ਲਸੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਪਰਮ ਕਰਤਵ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਊਆਂ

ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰੋ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੋ ।

ਕਾਂਡ ੬

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਆਪਣਾ ਸਤਿਤਵ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦੀਆਂ ਉਹ ਦੋਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਣ । ਆਪਣੇ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪੂਰਨ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਤੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਕਿ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਬੁਰੇ ਖਿਆਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ ਤੇ ਏਸ ਲਈ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੀ ਆਯੂ ਦੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਨਾਂ ਕਰਵਾਉਣ । ਮੁਕਦੀ ਗਲ ਇਹ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਤ ਸਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਦੋਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਣਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਕਾਂਡ ੭

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਜਣਾਂ ਲਈ ਸੁਭ ਉਪਦੇਸ਼

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ, ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਪੁੱਤ੍ਰੀਆਂ ਸਮਾਨ ਸਮਝਣ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਸਲੂਕ ਕਰਨ । ਆਪਣੇ ਇਹ ਵੀ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਲੜਕੇ

੯੯

ਜਵਾਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਲਿੰਗ ਰੁਚੀਆਂ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋ ਜਾਣ
 ਓਦੋਂ ਹੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ, ਆਪਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਵਿਆਹ
 ਦਾ ਮੁਖ ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਖੁਦਾ
 ਤਰਸ, ਨੇਕ ਸਦਾਚਾਰੀ ਤੇ ਸਤਯਵਾਦੀ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਆਪਦਾ
 ਇਹ ਪਵਿਤਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿੰਗ ਰੁਚੀਆਂ
 ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਆਪਣੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾ ਕਰੋ। ਆਪਨੇ
 ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਕੇਵਲ ਏਸੇ ਪੱਖੋਂ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਦੂਜੇ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀਆਂ
 ਨਾਲੋਂ ਸੁੰਝਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਾਦ ਰਖੋ ਕਿ ਮਰਦਾਂ ਤੇ
 ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਵਿਚ ਮਦਹੋਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।
 ਸਗੋਂ ਲਿੰਗ ਭੁਖ ਉਤੇ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਤੇ ਵਸ
 ਵਿਚ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਪਤੀਬਰਤ ਧਰਮ
 ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਪਤਨੀ ਬ੍ਰਤ ਧਰਮ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਰਹਿਣਾ
 ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿਨਸੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਤੇ
 ਕਾਬੂ ਪਾਓ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
 ਇਸ ਖੁਕਾਰ ਏਚ ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਗੁਰੂ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ
 ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ
 ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਸਦਕਾ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਹਾਂ ਆਨੰਦ, ਸਦੀਵੀ
 ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨਸੀਬ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਕਾਂਡ ੮

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੰਜ ਕਕਾਰਾਂ ਦੀ
 ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਐਸਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ
 ਜਦ ਕਿ ਹਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖ ਲਈ ਪਵਿਤਰ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ,
 ਕੰਘੇ, ਕੜੇ ਛੋਟੀ ਕਿਰਪਾਨ ਤੇ ਕਛਹਿਰੇ ਦੀ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ

ਰਹਿਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਕਕਾਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ
 ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਹਨਾਂ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦਾ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸਚੇ
 ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਤੇ ਸਾਦਗੀ, ਨਿਡਰਤਾ, ਨਿਮਰਤਾ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ
 ਅਤੇ ਸੁਚ ਸੰਜਮ ਦੀ ਸਾਕਾਰ ਮੂਰਤੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸਿਖੀ
 ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ
 ਜੀ ਨੇ ਚਿਟੀ ਉਂਨ ਦੀ ਮਾਲਾ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਨੂੰ ਇਹ
 ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ ਨਾਮ ਜਪੇ । ਪ੍ਰਭੂ ਸਿਮ-
 ਰਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹੇ । ਆਪਣੇ ਇਹੀ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ
 ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਚ ਰਸਤਾ ਦਸਿਆ ਹੈ ।

ਨਾਮਿਲਵਰਤਣ ਤੇ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਮੋਢੀ

—ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

੧੯੦੫ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵੰਡ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮਹਾਨ ਰੋਸ ਦੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਦੌੜਾ ਦਿਤੀ। ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ, ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਅਤੇ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਲ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਰੁਧ ਲੜਾਈ ਕਈ ਵਡੇ ਹਥਿਆਰ ਬਣ ਗਏ। ਪਰ ਜੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਇਹਨਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ? ਸਪਤਾਹਿਕ ਬੰਦੇ ਮਾਤਰਮ ਨੇ ੧ ਮਾਰਚ ੧੯੦੮ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਉਠਾਇਆ : “ਕਿਸ ਦਿਮਾਗ ਨੇ ਇਹ ਕਾਢ ਕਢੀ, ਕਿਸ ਮੁਖ ਤੋਂ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਬੁਲੰਦ ਹੋਈ, ਇਤਿਹਾਸ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦਸ ਸਕੇਗਾ।”

ਪਰੰਤੂ, ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਮ ਵਿਚਾਰ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗਾਂਧੀ

ਜੀ ਏਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਏਸ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਮਹਾਨ ਅਮਰੀਕੀ ਫਿਲਾਸਫਰ ਹੈਨਰੀ ਡੇਵਡ ਥੋਰੋ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਰੂਸੀ ਸਹਿਤਕਾਰ ਲੀਓ ਟਾਲਸਟਾਏ ਤੋਂ ਲਿਆ ।

ਪਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਵਰਸ ੧੮੫੭ ਵਿਚ, ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ੧੪ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ, ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ੧੬ ਮੀਲ ਦੂਰ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਆਲਾ ਵਿਚ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਸਵਰਗਵਾਸੀ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ, ਡਾਕਟਰ ਰਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਰੋਗਰਾਮ ਦਿਤਾ ।

੧. ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ । ੨. ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ । ੩. ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ । ੪. ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਲ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ । ੫. ਜਿਹਨਾਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਤੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵੀ ਆਗਿਆ ਮਨ ਨਾ ਦੇਂਦਾ ਹੋਵੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ।

ਪਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਸੂਖ ਏਨਾ ਵਧਣ ਦਿਤਾ ? ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਛੇ ਵਰ੍ਹੇ, ਜੋ ਵਿਚਾਰਿਆ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਧਾਰਮਕ ਸਮਾਜਕ ਲਹਿਰ ਹੀ ਸਮਝਿਆ । ਨਾਮਧਾਰੀ ਜਾਂ ਕ੍ਰੋਕੇ, ਵਸ ਲਗੇ ਰੇਲ ਗਡੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚੜ੍ਹਦੇ । ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਡਾਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵਰਤਦੇ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਡਾਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਖਰਾ ਕੀਤਾ

ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ੨੨ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੂਬੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੜੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਝਗੜੇ ਨਿਬੇੜਨ ਲਈ ਪੰਚਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਪਿੰਡ ਲਈ ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਜਥੇਦਾਰ ਵੀ ਮੁਕਰਰ ਸੀ। ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਹਰ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਭਾਈ ਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਵੀ ਸੌਂਪਿਆਂ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਹੀ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਾਨਚਸਟਰ ਅਤੇ ਲੰਕਾਸ਼ਾਇਰ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਮਿਲ ਦੇ ਕਪੜੇ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਖਦਰ ਦੇ ਵਸਤਰ ਪਹਿਨਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਹੋ ਖਦਰ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਚਿੰਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਹ ਲਹਿਰ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਦਾਖਲਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ। ੧੮੬੩ ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਕੋਟ ਠਹਿਰੇ, ੨੦੦ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਿਖ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਕਰਾਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਹਾਕਮ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਚਕਾਚੌਂਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸੂਏ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਘਲਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਉਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰਖੀ ਜਾਏ।

ਪਹਿਲੀ ਖੁਲੀ ਟਕਰ ੩ ਜੂਨ ੧੮੬੩ ਨੂੰ ਹੋਈ ਜਦ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੋਟੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ, ੬ ਜੋੜੀਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਾਕੇ ਪਰਾਣੀ ਬੁਰਾਮਣੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਨਵੀਂ ਤੇ ਘਟ

ਖਰਚ ਆਨੰਦ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਪਰਥਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਲਕਾ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੇ ੧੮੫੮ ਦੇ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਕ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਪਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਖੋਟੇ ਵਿਚ ਜੁੜੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਘਰੇ ਘਰੀਂ ਪਰਤ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਕਟੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਭੈਣੀ ਆਲਾ ਪਰਤ ਜਾਣ।

ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ, ਜਿਹਨਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ੫,੦੦੦ ਉਸ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਿਖਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਆਗਿਆ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਪਾਲਨਾ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਏਸ ਪਹਿਲੀ ਟਕਰਾਅ ਸਮੇਂ ਪੁਲਸ ਦੀ ਨਫਰੀ ਵੀ ਕੋਈ ਏਡੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸਿਖ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਪਰਤ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਫੜਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦਖਲ ਦੇਂਦੀ ਜਾਂ ਨਾ ਮੇਲਾ ਤਾਂ ਖਤਮ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ।

ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਕਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਵਾਨ ਕਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਹਨਾ ਹੁਕਮਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਡਟ ਕੇ, ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਈਨ ਮਨਾਟੀ।

ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ੧੮੬੭ ਵਿਚ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਦੋ ਵੇਰ ਆਪ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ, ਪਹੇਲਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤੇ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਕੌਣ ਸੀ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਡਟ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਝੁੜ ਗਈ। ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਦਖਲ ਨਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਹੀ ਭਲਾ ਸਮਝਿਆ।

ਪਰੰਤੂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਸਬੰਧੀ ਕੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਾਏਕੋਟ ਅਤੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਕਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ? ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਹਿੰਸਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਲ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੀ ਰੁਚੀ ਸੀ ?

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ 'ਫੁਟ ਪਾਓ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ' ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਲਾਰਡ ਡਿਜ਼ਰਾਇਲੀ ਨੇ ਆਪ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ੧੮੫੭ ਵਿਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹੀ ਵਾਕਿਹੀ ਫੁਟ ਪਾਓ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ ਦੀ ਨੀਤੀ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਅਸੂਲ ਤੇ ਹੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਨਗਰੀ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ੧੮੪੭ ਵਿਚ ਇਹ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਗਊ ਹਤਿਆ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੀ ਫੁਟ ਪਾਓ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ, ਦੀ ਨੀਤੀ ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗਊ ਦਾ ਮਾਸ, ਗਲੀਆਂ ਅੰਦਰ ਹਾਕਾਂ ਮਾਰਕੇ ਵਿਕਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਯੁਵਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੁਸਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਕੁ ਕਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ, ਸਰਕਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਫੜ ਸਕੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬਦੌਲਿਆ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਇਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਬੇਦੋਸ਼, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਘਟਨਾ ਦਾ ਇਲਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਦੰਡ ਦੇ ਭਾਗੀ ਬਣਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦੇਣ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਸਦਿਆਂ ਹਸਦਿਆਂ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਏਸ ਗਲ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਕਸਾਈਆਂ ਉਤੇ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਵੇਂ ਕੀਤਾ ਫੜੇ ਗਏ ਅਤੇ

ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਸਰ-
ਗਰਮੀ ਵੀ ਨਾ ਵਿਖਾਈ । ਆਪ ਨੂੰ ਏਸ ਗਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ
ਦੇ ਸਿਖ ਵੰਗਾਰ ਪੈਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਟਲੇ । ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਵਾਂਗ
ਸਾਰੀ ਉਮਰ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ
ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਯੁਧ ਲੜਦੇ ਰਹੇ । ਨਾ ਮਿਲ ਵਰਤਨ ਅਤੇ
ਸਵਦੰਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਮੋਢੀ ਆਪ ਹੀ ਸਨ ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ

ਡਾ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ਐਮ. ਏ., ਪੀ ਐਚ. ਡੀ.

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੋਂ ਪੂਰਵ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ, ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤਬ ਉਪਰ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਸਰੂਪ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰਚਨਾ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਸੂਖਮ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਗੰਜ ਸ਼ਕਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਤਦ ਹੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਵਰਗੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਉਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਮੋਖਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਾਰ-ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਫੁਟਕਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਵੀ ਜਨ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾਥ-ਜੋਗੀ ਆਦਿ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ-ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਰਾਜਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਮਾਣ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਲਿਆਂਦਾ। ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਪਰੇਰਣਾ ਦਿਤੀ, ਤੇ ਆਪ ਖੁਦ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ

ਗੁਰੂ ਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਉਪਰ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਮਿਸੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਤੀ ਹੈ।

ਨਿਰਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਅਣਥਕ ਕੋਸ਼ਸਾਂ ਦੇ ਸਦਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ
 ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਗਈ। ਗੁਰੂਦੇਵ ਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਲੀਹਾਂ ਉਪਰ ਬਾਕੀ ਸਾਹਿਤ-
 ਕਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਤੁਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ
 ਭਾਗ ਲਾਏ। ਇਹੋ ਸਿਲਸਲਾ ਅਗੇ ਤੋਂ ਅਗੇ ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਨਿਵਾਸੀ
 ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਬੋਲੀ ਪਰੇਮ ਦੇ ਅਧਾਰ
 ਉਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੀਰੀ ਵਿਚ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ।
 ਕਿਸਾਕਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਠੁਕ ਬੰਨਿਆਂ, ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ
 ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ਕੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਵਾਦਲੀ ਤੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ
 ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰੂ ਧਾਮ ਜਾਣ
 ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼
 ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਸੂਫੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ
 ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ। ਤੇ ਇੰਝ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ
 ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿਤਾ ਜੋ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਾਮਧਾਰੀ
 ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਉਤਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ
 ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ
 ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਅੰਗ ਬਨਣੀ
 ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਰਦੂ
 ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾਈ
 ਸਮਸਿਆ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਰੜਿਆਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ
 ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਚੇ ਬੀਰ ਭਾਰਤ-ਮਾਤਾ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਗੇ
 ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਲਈ
 ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਪਰੇਰਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜ ਤਕ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ
 ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਅਣਥਕ ਕੋਸ਼ਸਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹਨ।
 ਸਾਨੂੰ ਇਥੇ ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿ-
 ਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਜੇ ਤਕ ਨਾਮਧਾਰੀ-ਪੰਜਾਬੀ-ਸਾਹਿਤ-ਸੇਵਾ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ
 ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਲੋੜ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੁਤੰਤਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ
 ਸਾਡਾ ਅਸਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਹਮਣੇ ਆਵੇ। ਹਿੰਦ-ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ

ਰਚਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਵੇ। ਅਜ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਦੇਸ਼ੀ ਰਾਜ ਹਨੀਂ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਵਿਦਰੋਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਰ ਜਤਨ ਰਾਜ ਵਿਰੁਧ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ-ਸੇਵਾ ਵਲੋਂ ਅਨਗਹਿਲੀ ਕਰਨੀ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਲਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਸਚਾਈ ਵਲ ਸਾਹਿਤ-ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੋਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸੇਵਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ। ਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ-ਸੇਵਾ ਅਜ ਤਕ ਕਰਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਖਾਕਾ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਖੋਜੀ ਵਿਦਵਾਨ, ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਪਰ ਇਸ ਲੁਕੀ ਸੇਵਾ ਉਪਰ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਚਾਨਣਾ ਪਾਕੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਨਗੇ। ਹੋਰ ਵੀ ਐਸੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੀਰੀ ਵਿਚ ਯੋਗ ਦਾਨ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘਾਲਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਤੇ ਕੀਮਤ ਪਾਈ ਜਾਵੇਗੀ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ—

ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹਤਵ ਪੂਰਣ ਸਥਾਨ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੩ ਫਰਵਰੀ ੧੮੧੬ ਈ: ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹਿਠਾੜ-ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਜਾਬ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਇਥੇ ਭਾਵ ਰਾਧੇਸ਼ਾਮੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਖੋਂ ਕਾਫੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਕੇ ਹਰ ਉਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਦਾਦ ਦੇਣ ਜਿਸਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਦੇ ਪਿੰਡ ਰਾਈਆਂ-ਭੈਣੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸਦਾ ਕੌਰ ਸੀ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਲ-ਅਵਸਥਾ ਬਤੀਤ ਹੋਈ, ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਦਗੀ ਭਰਪੂਰ ਪੇਂਡੂ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਸਾਂ ਨੌਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ-ਮੁਸ਼ਕਤ ਕਰਕੇ ਰੋਟੀ ਉਤਪਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਮਾਤਾ, ਬੜੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ, ਸਬਰ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਕੇ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਚਲਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਭੈਣ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਰਾਏਪੁਰ ਦੇ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਘਰੇਲੂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੂਰਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਲਾ-ਕਲੇਸ਼ ਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਦੀ ਬੈਠਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਤੇ ਬੁਧੀਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਮਰਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਾਫਤ ਅਤੇ ਸੁਲੂ-ਕੁਲ ਰੁਚੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਭੈਣੀ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭੂਮੀ (ਜ਼ਮੀਨ) ਦੇ ਮਾਲਕ ਆਮ ਕਰਕੇ ਜਟ ਹਨ। ਭੈਣੀ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜਟਾਂ ਦੀ ਹੀ ਮਾਓਕੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰ ਸਿੰਘਾਂ (ਤਰਖਾਣ-ਰਾਮਗੜੀਏ) ਤੇ ਜਟਾਂ ਦੇ ਗੋਤ੍ਰ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ, ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਕੁਝ ਜਟਾਂ ਨੇ ਤਰਖਾਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰਵਜ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਨ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋਏ ਤਦ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕੁੜਮਾਈ (ਮੰਗਣੀ) ਧਰੋੜ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਹਬੂ ਨਾਮੀ ਤਰਖਾਣ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਜਸਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ-ਖਾਨਾ-ਆਬਾਦੀ (ਵਿਆਹ) ਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਅਲਪ ਆਯੂ ਵਿਚ, ਘਰੇਲੂ ਗੁਰਮੁਖ-ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬੱਲੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਜੁਝਾਨੀ ਯਾਦ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਸੰਧਿਆ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸਤ ਸਾਲਾ ਬਾਲਕ ਇਕਾਤ ਬੈਠ ਕੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਰਹਿਰਾਸ ਦਾ ਪਾਠ ਸ਼ਰਧਾਪੂਰਵਕ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਨੌਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ

ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ-ਕਾਜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਥ-ਵਟਾਰ੍ਹਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹਾਣੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵਧਾਇਆ ਕਿ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਬਚਪਨ ਦੇ ਮਿਤ੍ਰਾਂ ਨੇ ਅੰਤ ਤਕ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਨਿਭਾਇਆ।

ਬਾਬੇ ਜਸੇ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਿਲਗਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਸੰਤ ਪਾਸ ਸਿਖਿਆ (ਵਿਦਿਆ) ਲੈਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਥੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਛੇਤੀ ਹੀ ਵਾਪਸ ਭੈਣੀ ਆ ਗਏ ਤੇ ਮੁੜ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਲਗਨ ਹੋ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਧਰਮ ਰੁਚੀ ਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ, ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਰਧਾ, ਭਗਤੀ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਮਾਤਾ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਹਿਨੌਈ (ਜੀਜਾ-ਭਣਵੇਈਆ) ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਫੌਜ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਸੀ। ਸਨ ੧੮੩੬ ਈ: ਵਿਚ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਰਾਏਪੁਰ ਛੁਟੀ ਕਟਣ ਆਇਆ। ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਿਚ ਗੋਲੰਦਾਜ਼ ਸੀ। ਨੌਕਰੀ ਉਪਰ ਵਾਪਸ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ (ਰਾਮ ਸਿੰਘ) ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਸੈਨਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭਜਨ-ਬੰਦਗੀ, ਇਬਾਦਤ-ਰਿਆਜ਼ਤ ਵਲ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ। ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੇਹਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੇਂ ਸਚੇ ਵਿਚ ਢਾਲਿਆ। ਸੈਨਿਕ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵੇਹਲ ਪਾਕੇ ਆਪ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸਰਵਣ ਕਰਦੇ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗਰਧਾਮ ਪਧਾਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਵੇਰ ਸਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਲੋਕ ਉਸਾਰੂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤਰਕ

ਕਰਕੇ ਢਾਹੂ ਪਰਵਿਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸੰਲਗਨ ਹੋ ਗਏ। ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸੈਨਿਕ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਇਹ ਸਿਟਾ ਕਢਿਆ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਪਤਨ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਬਰੋਜ਼ ਸਿਖ-ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ, ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਜਰੂਰ ਇਕ ਦਿਨ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ—

ਸਿਖ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਹੁਣ ਮਲੇਛਾਂ ਵਰਗੇ ਨੀਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਹਨ, ਇਹ ਮਰਨਗੇ, ਡੁਬਣਗੇ ਤੇ ਗਲਣਗੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਿਧੀ-ਸਾਧੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਖਾਰੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡੋਬ ਦੇਣਗੇ। ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਉਚ-ਅਚਾਰਣ ਤੋਂ ਡਿਗ ਚੁਕੇ ਹਨ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਜਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਚਨ ਕਹਿਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਠੌਰ ਦੰਡ ਵੀ ਦਿਤੇ, ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਕੋਮ ਦੀ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦਸਣ ਤੋਂ ਡਰੇ ਨਹੀਂ ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰੈਜਿਮੈਂਟ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਯੁਧ ਕਰਨ ਲਈ 'ਹਰੀਕੇ ਪਤਨ' ਪੁੱਜੀ, ਤਦ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਰਵੇਈਏ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬੰਦੂਕ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਲ ਵਾਪਸ ਚਲ ਪਏ, ਰਾਹ ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣੇ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਦੇ ਘਰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਭੁੱਟੀ ਆ ਗਏ। ਘਰ ਆਉਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਜੀ ਇਕ ਸਾਲ ਤਕ ਭਜਨ-ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸੰਲਗਨ ਰਹੇ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਜੋਗ ਲੈਕੇ ਸੁਖੂ ਜਟ ਨਾਲ ਦੋ ਸਾਲ ਤਕ ਭਿਆਲੀ ਦੀ ਖੇਤੀ ਤੇ ਵਾਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਇਸ ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ ਦੇ ਸਖਤ ਕੰਮ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਦੀ ਵੀ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਚੁਰਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰਾਈਆਂ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨਾਲ ਭਿਆਲੀ ਦੀ ਖੇਤੀ ਕੀਤੀ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਖੇਤੀ-ਵਾੜੀ ਕਰਨ ਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਕਾਫੀ ਸਰਮਾਇਆ

ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੁਕਾਨ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈ। ਖੇਤੀ-
ਬਾੜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭਜਨ-ਬੰਦਗੀ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ,
ਸਗੋਂ ਇਸ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਮਨ
ਜੋੜੀ ਰਖਿਆ, ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚਲਾਈ ਲੀਹ ਉਪਰ ਤੁਰਦੇ
ਰਹੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਖ ਰਾਜ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਪੰਜਾਬ
ਉਪਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ
ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਛਾਉਣੀ ਪਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ
ਜੀ ਦੇ ਮਾਮਾ ਦੇ ਪੁਤਰ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ ਇਥੇ ਮਿਸਤਰੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ
ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ ਪਾਸ
ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੰਨ
੧੮੪੦-੪੨ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ ਕਾਲ-ਵਸ
ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਮਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ
ਦੇ ਫੁਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨ ਗਏ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਲ-ਵਸ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ
ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਮਾਮੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਦਾ
ਭਾਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲੈ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਾਮੀ 'ਰਾਮੀ' ਬੜੀ ਸੁਘੜ
ਅਤੇ ਸਿਆਣੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਨ ਦੇ ਬਪਾਰ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਤੇ
ਧਨ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਲਾਭ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਉਹ
ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਪਕੀਆਂ ਨੀਹਾਂ
ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਇਕ ਸੁਘੜ
ਦੂਰ-ਦਰਸ਼ੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ
ਪੰਜਾਬੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਵਿਗੜਦੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਸੂਸ ਕਰ
ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਜਪ ਕਰਨ
ਅਤੇ ਭਜਨ-ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਦੀ ਦੀਖਿਆ-ਸਿਖਿਆ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ
ਚੌਦਾਂ-ਪੰਦ੍ਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹਜ਼ਰੋਂ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਲੈ
ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰੈਜਿਮੈਂਟ ਮਹਾਰਾਜ

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਹਜ਼ਰੋਂ ਵਲ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਸ ਕਦਰ ਸੰਲਗਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਸ ਅਤੇ ਕੀਰਤੀ ਫੈਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਲੋਕ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸੈਨਿਕ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਥੀ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੰਭੀਰ ਆਤਮ ਚਿੰਤਨ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਸਿਟਾ ਕਢਿਆ, ਕਿ ਦੇਸ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਦਾਸਤਾ (ਗੁਲਾਮੀ) ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪੇਂਡੂ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਤਨ ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੱਸਤ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਦਿਹਾੜਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਨਾਮਧਾਰੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ਰੋਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗਦੀ ਬਖਸ਼ੀ। ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਛੋਟੀ ਪਿੰਡ (ਜਿਲਾ ਅਟਕ) ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਭਰ-ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਸੰਲਗਨ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਇਕ ਮਹਾਨ ਤਿਆਗੀ ਭਗਤ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਮਤ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ) ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਜ਼ਰੋਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਯੋਗ ਨੇਤਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਗੁਰਗਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਚੌਦਾਂ ਪੰਦ੍ਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਕੜੀ ਭਗਤੀ, ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮਗਰੋਂ, ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਵਿਚ ਆਪਣਾ

ਜੀਵਨ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਲਗਨ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੁੜੇ। ਰਹੇ ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਈ: ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ, ਭਾਟੀ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ, ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਗੁਰ ਦੇ ਮੂਲਮਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਰਹਿਤ ਬਹਿਤ ਅਤੇ ਉਚ ਸਦਾਚਾਰ (ਬੁਝੰਦ ਇਖਲਾਕ) ਅਧੀਨ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ। ਇੰਝ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਰਹੁਰੀਤ ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪਰਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਜਕੜ ਬੰਦੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਬੰਦਾਂ (ਸੰਮਾਂ) ਵਾਲੀ ਮੋਟੀ ਲਾਠੀ, ਤੇ ਸਫਾ ਜੰਗ ਰਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਮਾਸ, ਸ਼ਰਾਬ, ਚੋਰੀ, ਯਾਰੀ, ਬਦਕਾਰੀ, ਝੂਠ, ਪਰ-ਨਿੰਦਾ, ਠਗੀ-ਧੋੜੀ, ਮਕਰ-ਫਰੋਬ, ਧੱਖਾ-ਜਾਲਸਾਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕੁਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ, ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਠਹਿਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ, ਨਾਮ ਜਪਣ, ਭਜਨ-ਕੀਰਤਨ, ਸ਼ਬਦ-ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਣਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ। ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਹਕ-ਹਕੂਕ ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਰਖਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ (ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ) ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੀ ਰੀਤੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਮੁਖ ਉਦੇਸ਼, ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਥਤੀ ਨੂੰ ਅਡੋਲ ਬਨਾਉਣਾ, ਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਬਾਹਰੋਂ ਆਈਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਧਾਰਕ ਨੇਤਾ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪਹਿਨਾਵੇ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਖਾਸ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਰਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਇਕ ਅਲੋਕਾਰ ਰੰਗ ਵਿਚ

ਪੰਜ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਾਂਤੀ-ਮਈ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਾ, ਪਰੋਪਕਾਰ, ਸਫਾਈ, ਸਾਦਗੀ, ਸੱਤ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਪਕਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਬਗੈਰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ (ਰਾਜਨੀਤਕ ਆਜ਼ਾਦੀ) ਦੇ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰ, ਪਰਦੇਸੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦਿਆਂ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਉਨਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਨੂੰ ਪਰਦੇਸੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਪੰਜੇ (ਚੁੰਗਲ) ਵਿਚੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਨਿਰੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਯਤਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭੈਣੀ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਨ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ਾਟਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਹਰਿਦਵਾਰ, ਅਰਧ-ਕੁੰਭ ਦੇ ਮੇਲੇ ਉਪਰ ਸੰਮਤ ੧੯੧੮) ਗਏ ਅਤੇ ਉਥੇ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੁਰੂ-ਮਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਹਰਿਦਵਾਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗੀ ਜਥਾ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਸ ਪਾਸ ਤੇ ਦੂਰ ਦਰਾਜ਼ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਸੰਤ ਫੇਰੀ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਤੀਆਂ, ਮਸਾਣਾਂ ਸਮਾਧਾਂ-ਕਬਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਲੋਂ ਹਟਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਠਨ-ਪਾਠਨ ਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਮੁੜਤਸਰ ਅਤੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਲਈ ਗਏ। ੩ ਜੂਨ ੧੮੬੩ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਖੋਟੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹ ਰੀਤੀ ਜਾਂ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ਾਟਨ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ, ਵਤਨ ਪਰਸਤੀ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਉਪਰ ਸ਼ਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਹਰ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਕੜੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੀ ਲਕਸ਼-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਸਲਾਹਨ ਰਹੇ। ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਫਲਤਾ

ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਲਖ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜਾਂ ਹਥ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਆਦਿ ਗਰੰਥ ਜੀ ਨੂੰ ਛਪਵਾਉਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਦੀਵਾਨ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਥਰ ਦੇ ਛਾਪੇ ਰਾਹੀਂ ਛਾਪਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ, ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਲੋਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਕੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਬਣਦੇ ਗਏ, ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਭਰਮ ਭਰਪੂਰ ਰਹੁ ਰੀਤੀਆਂ, ਕੋਝੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕ ਕਰਕੇ ਗੁਰ-ਸਿਖੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਗਏ। ਮੜੀਆਂ-ਮਸਾਣਾਂ ਕਬਰਾਂ, ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀਆਂ ਖਾਨਕਾਹਾਂ ਆਦਿ ਵਲੋਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਜਨਤਾ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਨੁਖਤਾ-ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਹਰ ਕੌਮ ਹਰ ਜਾਤੀ ਦੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਬਣਨ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹਾ ਦਿਤੀ।

ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸੀ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਦੂਰ-ਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਸਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਰਜ ਕਰਮ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸੁਤੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਟੁੰਬਣ, ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ:—

- (੧) ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਚੇ ਨਾ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ। ਆਪਣੀਆਂ ਧਰਮ ਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਜਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- (੨) ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
- (੩) ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾਵੇ।
- (੪) ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- (੫) ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਦੇਸੀ ਕਾਨੂੰਨ ਉਪਰ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ।
- (੬) ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਪਚਾਇਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਝਗੜੇ ਨਿਪਟਾਏ ਜਾਣ।

ਇਹ ਸਨ ਉਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ

ਜੀ ਦੇਸ ਨੂੰ ਦਾਸਤਾ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾ ਕੇ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀਆਂ ਖੁਲਾਂ-ਫੁਲਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ।

ਭਾਵੇਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸ਼ਾਸਕ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੂਬਿਆਂ ਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡੇਗਣ ਦਾ ਕੰਮ ਬੜੀ ਧੁਨ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਵੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਪੱਕੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਅਵਸਰ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਖੁਲ੍ਹਮ-ਖੁਲ੍ਹਾ ਵਿਦ੍ਰੋਹ ਕਰ ਦੇਣਗੇ । ਨਾਮਧਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਦਾ ਅਸਰ ਇਤਨਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹਸਦਿਆਂ ਹਸਦਿਆਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ, ਮਨਸੂਰ ਵਾਂਗ ਸੂਲੀ ਉਪਰ ਵੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਇਕ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਬੀਰਤਾ ਭਰਪੂਰ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਬਿਲਕੁਲ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਵੀ ੩ ਜੂਨ ੧੮੬੩ ਤੋਂ ੧੮੬੬ ਤਕ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੈਣੀ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ੧੮੭੨ ਈ: ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸੇਵਕ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮੁਖੀ ਸੂਬਿਆਂ ਸਹਿਤ ਭੈਣੀ ਤੋਂ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ੧੬ ਮਾਰਚ ੧੭੮੨ ਈ: ਦੇ ਰੋਜ਼ ਆਪਜੀ ਨੂੰ ਰੰਗੂਨ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ ਵਿਚੋਂ ਭੇਜ ਦਿਤਾ । ੨੧ ਸਤੰਬਰ ੧੮੮੦ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਰਗੰਈ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ । ੧੮੮੫ ਵਿਚ ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹਿਰੇ ਦਾਰਾਂ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੇਣ

ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੋਂ ਦੇਖ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਗ ਲਾਏ ਸਨ ਜਦ ਕਿ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ

ਸੀ, ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਸਰਕਾਰੀ ਦਰਬਾਰੀ ਜਬਾਨ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੰਥਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਚੌਂਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਅਤੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਚਾਰ ਕੇ, ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਜੁਲਮ ਵਿਰੁਧ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਕਰਨੇ ਲਈ ਇਕ ਉਤਸਾਹ ਭਰ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਥਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਜਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ, ਤਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਜਕੜ ਰਖਣ ਲਈ ਸਕੂਲ ਖੋਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਤਦ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਇਸ ਚਾਲ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਲਿਆ ਅਤੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਬਹਿਸ਼ਕਾਰ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸਿਖਣੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜਬਰਦਸਤ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿਤੀ। ਆਪਣਾ ਨਿਜੀ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਚਿਠੀ ਪਤਰ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਤੇ ਫੁਰਮਾਨ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਲਿਖੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ। ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛਾਪੇਖਾਨੇ ਵਿਚ ਛਪਵਾਇਆ। ਇਹ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੇਵਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਾਹਿਤ ਰਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਦਿਨੋਂ ਦਿਨੋਂ ਨਿਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬਾਕੀ ਜਨਤਾ ਉਪਰ ਵੀ ਪਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਬੁਧ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਗੁਰ-ਗਦੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੰਡੇ ਭਾਈ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰਹੇ। ਫੁਰਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹੁਕਮਾਂ ਉਪਰ ਚਲਦਿਆਂ ਸਾਰਾ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹ ਦਿੰਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਛੋਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਭਾਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਠਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਹਿਰ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਫਬੰਦ ਕਰਕੇ ਕੜਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਦੋਹਾਂ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ

ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਭਰਸਕ ਜਤਨ ਕੀਤੇ । ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਚ ਖੰਡ ਨਿਵਾਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਤਰ ਮਹਾਰਾਜ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਗੁਰਗਦੀ ਉਪਰ ਬਿਜਾਰਮਾਨ ਹੋਏ । ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਣਥਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਵੀ ਜਨ, ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਆਦਿ ਪੂਰੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹੈ । ਜੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਦ ਪਤਾ ਚਲੇ ਗਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਹਿਰ ਚਲ ਚੁਕੀ ਸੀ । ਦੇਸ਼ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਨਾਮਧਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਛਪੇਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿਤੀ ਗਈ । ਇਸ ਇਲਮ ਦੋਸਤੀ ਅਤੇ ਵਤਨ ਪਿਆਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਕਾਰਜ ਖੇਤ੍ਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੀਰੀ ਵਿਚ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ । ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦਿਆਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਅਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨ ਕਰਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਝ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦਿਲ ਸ਼ਿਕਨੀ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਜੇ ਤਕ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਜਵੰਦੇ ਕਲਾਂ (ਤਹਸੀਲ ਤਰਨਤਾਰਨ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਵੀ 'ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਆਰਫ਼' ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਹਿਤ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਧਿ-ਆਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਤਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਅਨੇਕਾਂ ਨਿਰਮਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨੌ ਜਵਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਅਗੇ ਆਉਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਨਿਰੰਤਰ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਸਿਟ ਕਢਣ ਤੇ ਖੋਜ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਪਰ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ, ਜੋ ਅਜੇ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਚੰਦੀਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਖੋਜ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੀਰੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕੀਏ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਕੁਝ ਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਸੂਚੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ—

(ੳ) ਉਹ ਨਾਮਧਾਰੀ ਅਖਬਾਰ ਜੋ ਪਹਿਲੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਅਜਕਲ

ਬੰਦ ਹਨ—ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ

- (੧) ਕੂਕਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ।
- (੨) ਮਸਤਾਨਾ।
- (੩) ਸੁਤੰਤਰ ਭਾਰਤ।
- (੪) ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਮਾਚਾਰ।
- (੫) ਚਕ੍ਰਦੂਤ (ਹਫ਼ਤਾਵਾਰ)
- (੬) ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ (ਰੋਜ਼ਾਨਾ)
- (੭) ਨਵਾਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ (ਰੋਜ਼ਾਨਾ ੧੯੫੬—੧੯੬੭)
- (ਅ) ਪ੍ਰਚਲਤ (ਜਾਰੀ) ਅਖਬਾਰ—
- (੧) ਸਤਿਜੁਗ—੪੨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਜਾਰੀ (ਹਫ਼ਤਾਵਾਰ)
- (੨) ਸੱਚਾ ਮਾਰਗ (ਹਫ਼ਤਾਵਾਰ)
- (ੳ) ਪੁਸਤਕ-ਸੂਚੀ—
- (੧) ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ (ਹਥ ਲਿਖਤ) — ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ
- (੨) ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ (ਛੇਦਾਂ ਵਿਚ) — ਸੰਤ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ
- (੩) ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਛੇਦਾਂ ਵਿਚ) — ਬਾਬਾ ਕਾਲੂ ਸਿੰਘ
- (੪) ਗੁਰੂ ਪਦ ਪਰਕਾਸ਼ (ਤਿੰਨ ਭਾਗ) — ਸੰਤ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਆਲਿਮ
- (੫) ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ (੧) — ਸੰਤ ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ, ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ

(੬)	ਮਾਸ ਖਾਣ ਤੇ ਵਿਚਾਰ	—	„	„	„
(੭)	ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੇ ਮਾਸ	—	ਸੰਤ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਲਿਮ		
(੮)	ਜੁਗ ਪਲਟਾਉ ਸਤਿਗੁਰੂ	—	„	„	„
(੯)	ਮਾਲਵਿਦਰ (ਮਹਾਕਾਵਿ)	—	ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ		
(੧੦)	ਅੜਬੰਗੀ (ਨਾਵਲ)	—	„	„	„
(੧੧)	ਬੀਤਰਾਗ	—	„	„	„
(੧੨)	ਪੂਰਬ ਪਛਮ (ਨਾਟਕ)	—	„	„	„
(੧੩)	ਸੂਤਰ ਪਰਕਾਸ਼	—	ਸੰਤ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਆਲਿਮ		
(੧੪)	ਪੰਜ ਨਿਰਨੇ	—	ਸੰਤ ਤਰਨ ਸਿੰਘ ਵਹਿਮੀ		
(੧੫)	ਨੰਦੇੜੇ ਬਾਦ ਦਾ ਜੀਵਨ	—	„	„	„
(੧੬)	ਸਾਫ ਪਾਣੀ	—	ਸੰਤ ਤਰਨ ਸਿੰਘ ਵਹਿਮੀ		
(੧੭)	ਸੋਰਠ ਬੀਜਾ	—	„	„	„
(੧੮)	ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ	—	„	„	„
(੧੯)	ਸਚਹੁ ਓਰੇ ਸਭੁ ਕੋ	—	„	„	„
(੨੦)	ਸ੍ਰੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ	—	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕਵੀ		
(੨੧)	ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ	—	„	„	„
(੨੨)	ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਿਕੇਤਨ ਬਾਰੇ	—	ਅਮਰ ਭਾਰਤੀ		
(੨੩)	ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਕੂਕੇ	—	„	„	
(੨੪)	ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਨੰਦੇੜ ਪਿਛੋ	—	„	„	
(੨੫)	ਬਨਵਾਸੀ (ਅਨੁਵਾਦ)	—	„	„	
(੨੬)	ਸਪਤਪਦੀ	—	„	„	
(੨੭)	ਅੱਖ ਦੀ ਰੜਕ	—	„	„	
(੨੮)	ਗੋਰਾ	—	„	„	
(੨੯)	ਇਕੀ ਕਹਾਣੀਆਂ	—	„		
(੩੦)	ਮਿ੍ਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ	—	„	„	
(੩੧)	ਅਰੋਗ ਨਿਕੇਤਨ	—	„	„	
(੩੨)	ਕਪਾਲ ਕੁੰਡਲਾ	—	„	„	
(੩੩)	ਦੇਵੀ ਚੋਧਰਾਣੀ	—	„	„	

- (੩੪) ਸੰਤ ਖਾਲਸਾ (ਛੰਦਾ ਬੰਦੀ,) — ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬਗੁਲੀ ਵਾਲਾ ।
 (੩੫) ਬਾਈਕਾਟ — ਮਾ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ।
 (੩੬) ਮੌਜੀ ਠਾਕਰ — „ „ „ ।
 (੩੭) ਪੰਖੜੀਆਂ (ਕਵਿਤਾਵਾਂ) — ਮਾ: ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ।
 (੩੮) ਪਹਿਲਾ ਉਭਾਰ — ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ
 ਸ੍ਰੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ।

- (੩੯) ਅਟੱਲ ਪ੍ਰਤਾਪੀ — ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ।
 (੪੦) ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ — ਸੇਠ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਇਨਸਾਫ਼ ।
 (੪੧) ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਿਰਨਾ — ਸੰਤ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ।
 (੪੨) ਰੂਹਾਨੀ ਟੈਲੀਫੋਨ — ਸੰਤ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਆਲਿਮ ।

(ਸ) ਸਤਿਜੁਗ ਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ —

- (੧) ਬਸੰਤ ਅੰਕ ।
 (੨) ਸੰਤ ਅੰਕ ।
 (੩) ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਅੰਕ ।
 (੪) ਸਿਮਰਤੀ ਅੰਕ ।
 (੬) ਅਫਰੀਕਾ ਅੰਕ ।
 (੭) ਸਿਆਮ ਅੰਕ ।
 (੮) ਦਸਮੇਸ਼ ਅੰਕ ।

(ਹ) ਨਾਮਧਾਰੀ ਨਿਤਨੇਮ—

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਿਗਵੇਦ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਅਪ ਭ੍ਰੰਸ਼, ਕੈਕਯ, ਟਕੀ, ਅਭੀਰੀ ਆਦਿ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੈ ਕਰਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਲੋਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਇਹ ਕਥਨ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਨਿਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਫੁਲਦੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਪੂੰਜੀ ਹੈ । ਇਸ

ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ, ਸੰਤਾਂ-ਸਾਧਾਂ, ਪੀਰਾਂ-ਫਕੀਰਾਂ, ਸੂਫੀਆਂ-ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਭਗਤਾਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ, ਪਾਦਰੀਆਂ, ਰਾਧੇ ਸ਼੍ਰਾਮੀਆਂ ਨੇ ਨਿਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਅਜ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਰਤਵ ਹੈ ਕਿ ਤੁਅਸਬ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਣ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਛੁਪਿਆਂ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਣ। ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਤੋਂ ਅਵਗਤ ਕਰਾਉਣਾ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਤ ਦਿਨ ਉਨਤੀ ਵਲ ਚਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਅਜਕਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ, ਕਵੀਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇਹ ਕਾਫੀ ਤਰਕੀ ਕਰੇਗੀ।

ਓਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿਟੇ ਉਪਰ ਪੁੱਜੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦੇਸੀ ਰਾਜ ਦੇ ਹਥਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਪ ਕੇ ਇਸ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨੌ ਜਵਾਨ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੜ੍ਹਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਪੀ ਬਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੇਵਲ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਣ (ਤਲੱਫਜ) ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹੋ ਸੰਪੂਰਣ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਪਖ ਤੋਂ ਉਤ ਕਿਸ਼ਟ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਇਸ ਉਪਰ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਮਲ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ, ਫੁਰਮਾਨ, ਨਿਜੀ ਚਿਠੀ ਪਤਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖੇ, ਤੇ ਇਸ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਇਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ ਤੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਿਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਜੇ ਤਕ ਉਸੇ ਆਰਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਰ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੁਕੇ ਰਹਿਸ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਪਿਆਰ, ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸੇਵਾਂ ਲਈ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ, ਜਨਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਗੇ ਅਸੀਂ ਤੇ ਇਥੇ, ਸੰਖੇਪਤਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

ਵਿਚ ਰਖਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਚ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਇਸ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਿਸੇ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

